

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

Освітня програма: Соціальна робота.
Управління соціальним закладом
Спеціальність: 231 Соціальна робота

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня «магістр»

Ресоціалізація неповнолітніх у постпенітенціарний період

ПЛОСКА Ярина Ігорівна

Науковий керівник:

канд. пед. наук, доцент кафедри
соціальної педагогіки і соціальної роботи

Качалова Тетяна Василівна

Рецензенти:

1. Лісовець О.В., д-р пед. наук, доцент, професор
кафедри соціальної педагогіки і соціальної
роботи Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя

2. Максимова Н.Ю., д-р психол. наук, професор,
професор кафедри соціальної реабілітації та
соціальної педагогіки Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Допущено до захисту завідувач кафедри
Доктор пед. наук,
професор _____ Криловець М. Г.

« ____ » _____ 2019 р.

Ніжин – 2019

АНОТАЦІЯ

Плоска Я. І. Ресоціалізація неповнолітніх у постпенітенціарний період: магістерська робота. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2019. 88 с.

У магістерській роботі досліджено особливості ресоціалізації неповнолітніх у постпенітенціарний період. Проаналізовано актуальні проблеми неповнолітніх, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі. Узагальнено зміст діяльності органів та установ, які беруть участь у підготовці засуджених до звільнення. Охарактеризовано зміст і напрямки соціальної роботи з неповнолітніми колишніми засудженими в постпенітенціарний період. Досліджено проблеми з якими стикаються неповнолітні засуджені та проблеми осіб, які звільнились з пенітенціарної установи, а також окреслено вплив навчання на постпенітенціарну адаптацію колишніх засуджених.

Ключові слова: неповнолітні засуджені, колишні засуджені, постпенітенціарний період, соціальна адаптація, ресоціалізація, соціальний супровід.

ANNOTATION

Ploska Y. I. Resocialization of minors in the post-penitentiary period: master thesis. Nizhyn Mykola Gogol State University, 2019.88 p.

In the master`s thesis a peculiarities of the re-socialization of minors in the post-penitentiary period are investigated. The current problems of minors preparing to be released from prison are analyzed. The content of the activities of the bodies and institutions involved in the preparation of prisoners for release is generalized. The content and directions of social work with juvenile ex-convicts in the post-penitentiary period are characterized. The problems faced by juvenile prisoners and the problems of persons released from a penitentiary institution are explored, as well as the impact of training on post-penitentiary adaptation of former prisoners.

Keywords: juvenile convicts, ex-convicts, post-penitentiary period, social adaptation, re-socialization, social support.

Зміст

Вступ.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ЗВІЛЬНЕННЯ.....	9
1.1. Актуальні проблеми неповнолітніх засуджених, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі.....	9
1.2. Основні завдання та зміст діяльності органів та установ, які беруть участь у підготовці засуджених до звільнення	16
1.3. Особливості соціально-виховної роботи з неповнолітніми, які відбувають покарання у виховних колоніях	32
Висновки до першого розділу.....	37
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ І НАПРЯМКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНІМИ КОЛИШНІМИ ЗАСУДЖЕНИМИ В ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНИЙ ПЕРІОД.....	39
2.1. Соціальна адаптація та соціальна реабілітація колишніх неповнолітніх засуджених.....	39
2.2. Постпенітенціарний соціальний супровід колишніх неповнолітніх засуджених.....	50
2.3. Емпіричне дослідження та аналіз визначення ресоціалізаційного потенціалу неповнолітніх, які відбули покарання.....	58
Висновки до другого розділу	62
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	67
ДОДАТКИ.....	73

Вступ

Покарання, що пов'язані з позбавленням волі, виконання котрих проходить з відривом ув'язненого від звичного середовища, зазвичай, несуть за собою різні проблеми, а в деяких випадках - втрату соціально-корисних зв'язків, а також обмеження виконуваних соціальних ролей. Після повернення з місць відбування покарань, у колишнього засудженого відбуваються зміни особистості, причому у більшості випадків не в кращу сторону.

Актуальність поставленої проблеми полягає в тому, що у наш час, коли злочинність не зменшується, а навпаки, збільшується, то питання про соціальну роботу з особами, що знаходяться в установах виконання покарання, а також особами, які звільнилися з таких установ, постає дуже гостро. Якщо особа не виправиться і не адаптується до нормального життя, то це призведе до девіантних наслідків і, частіше за все, до повторного здійснення злочинів.

Дослідження ресоціалізації як процесу дозволяє виділити ряд органічно пов'язаних етапів, що складають його структуру: допенітенціарна (період, який починається з моменту скоєння злочину та арешту), пенітенціарна (відбувається з моменту прибуття засудженого в колонію й закінчується звільненням) та постпенітенціарна ресоціалізація (після звільнення з місць позбавлення волі).

Постпенітенціарний період є етапом повної й остаточної ресоціалізації, результатом якого повинна стати реінтеграція з метою подальшої соціалізації та адаптації неповнолітньої особи.

Соціальна адаптація неповнолітніх – це комплекс заходів, які спрямовані на відновлення зв'язків колишнього засудженого та її соціальну реабілітацію після виходу на волю. Реабілітаційний процес відбуватиметься успішно, якщо звільненому з пенітенціарних установ, створити гідні життєві умови, допомогти в пошуку з роботою, надати юридичну, фінансову, медичну та психологічну допомогу. В такому випадку, можна говорити про те, що процес реабілітації буде вдалим та не буде повторної злочинності. Якщо ж колишній засуджений не зможе знайти житло, роботу, спільну мову з рідними та близькими, а також отримати юридичну, фінансову, психологічну та медичну допомогу, то він знову стане на шлях вчинення

злочину. Ось чому постпенітенціарна ресоціалізація важлива для соціальної адаптації особистості.

Адаптація до життя взагалі дуже складна в сучасних умовах, особливо, коли говорити, про засуджених, які тривалий час відбували покарання, втратили роботу, можливо сім'ю, соціальні зв'язки, які не мають житла, професії і навіть освіти. Тому, одним із пріоритетних напрямів державної політики є соціальна адаптація колишніх засуджених, оскільки труднощі у відновленні свого соціального статусу та поверненні до нормальних життєвих умов призводять до того, що особи, які звільнилися з місць позбавлення волі, можуть повернутися до повторних вчинення злочинів і таким чином, збільшується рівень рецидиву злочинів.

Крім того, не всі звільнені особи можуть проживати у власному житлі та працевлаштуватися. Приблизно третина з них мають психологічні проблеми, а майже половина - проблеми зі здоров'ям, що призводять до зростання безробіття, поширення суспільно небезпечних захворювань та збільшення кількості бездомних осіб.

Вивчення поняття адаптації особистості, а також варіантів її прояву, пов'язане із загальним поняттям адаптаційних можливостей та поняттям адаптованості людини, що досліджували вчені протягом багатьох століть. Психологія має свої особливості підходу до вивчення поняття адаптації. Зокрема, Є.О. Климовим, С.М. Миронцем, С.Л. Дружиловим, А.А. Налчаджяном, Л.Л. Панченком, О.Р. Охременко, А.О. Реаном, Т.О. Паршиною вивчалися особливості професійної, соціальної та біологічної адаптації. У роботах зарубіжних психологів (І. Стенлі, Я.С. Хамер, Г. Гартман, Ф.З. Меєрсон, Дж. Хант та ін.) адаптація розглядається в межах одного із психологічних напрямків: гуманістичного, психоаналітичного, когнітивного, поведінкового, екзистенційного та ін.

У вітчизняних дослідників підходи до вивчення феномену адаптації полягають в тому, що адаптацію вони розглядають в контексті діяльності та історичного розвитку людини, що зумовлено популярністю культурно-історичної теорії Л. С. Виготського та концепції діяльності О.М. Леонтьєва. Менше уваги приділялося саме біологічному аспекту процесу адаптації, тому у вітчизняній

психології термін часто замінюється терміном соціалізація, в процесі якої формуються адаптаційні механізми особистості.

Що стосується проблеми постпенітенціарної адаптації колишніх засуджених, то можна виділити наукову працю О. В. Соколової, яка розрізняла кримінально-каральний та постпенітенціарний вплив на особистість людини; В.В. Городнянської, яка дослідила постпенітенціарний рецидив; А.Л. Репецької та В.В. Агільдіна, які вивчали сучасні проблеми постпенітенціарної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі. Крім цього різні аспекти адаптації колишніх ув'язнених досліджували С.К. Гречанюк, О.М. Плахова, А.В. Бруснігіна, О.Ф. Дубова, Т. Г. Татідінова та інші вчені.

Саме тому дана проблема займає особливе місце в практиці пенітенціарної та постпенітенціарної соціальної роботи. Це пов'язано з тим, що вона спрямована на виправлення засуджених, стимулювання їх подальшої законослухняної поведінки в умовах свободи.

Об'єктом роботи є постпенітенціарний супровід неповнолітніх, які звільнились з місць позбавлення волі.

Предмет: зміст, форми і методи ресоціалізації неповнолітніх у постпенітенціарний період.

Мета: визначення та дослідження особливостей ресоціалізації неповнолітніх у постпенітенціарний період.

Завдання:

- 1) Охарактеризувати проблеми неповнолітніх осіб, які повертаються з місць позбавлення волі;
- 2) Узагальнити досвід діяльності органів та установ, які беруть участь у підготовці засуджених до звільнення;
- 3) Охарактеризувати специфіку ресоціалізаційного процесу неповнолітніх осіб, які повернулися з місць позбавлення волі;
- 4) Виявити проблеми з якими стикаються неповнолітні засуджені, які готуються до звільнення з пенітенціарної установи та проблеми осіб, які

звільнилися з місць позбавлення волі, а також дослідити вплив навчання на постпенітенціарну адаптацію колишніх засуджених.

Методи:

- 1) Теоретичні: відбір літератури та інших джерел за темою дослідження, аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, систематизація.
- 2) Емпіричні: спостереження, порівняння, вивчення документів і продуктів діяльності, опитування, статистичні методи якісної і кількісної обробки даних, опитувальні методи (авторський опитувальник-анкета «Актуальні проблеми неповнолітніх засуджених, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі»).

Практичне значення: результати магістерського дослідження можуть використовуватися для подальшої соціальної роботи з метою визначення актуальних проблем неповнолітніх засуджених, які готуються до звільнення та осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі.

Апробація результатів дослідження: Основні положення магістерської роботи були представлені на:- II Міжнародній науково-практичній конференції «Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери»(15-16 листопада 2018 р., Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м.Ніжин); - III Міжнародній науково-практичній конференції «Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення» (14 травня 2019 р., Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м.Ніжин); у збірнику «Вісник студентського наукового товариства» (11 жовтня 2019 р., Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м.Ніжин); у журналі «SCIENTIA» Chełmskie Towarzystwo Naukowe (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie, Chełm 2019).

Публікації: Основні положення дослідження відображено в статтях: - Плоска Я. І. Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери. *Особливості підготовки до звільнення неповнолітніх, які відбули покарання в пенітенціарній установі:* зб. матеріалів II міжнар. наук.-практ. конф., м. Ніжин, 15-16 лист. 2018 р. Ніжин, 2018. С. 25-28.; - Плоска Я. І. Студентський

науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення. *Проблеми неповнолітніх засуджених, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі*»: зб. матеріалів III міжнар. наук.-практ. конф., м. Ніжин, 14 травня, 2019 р. Ніжин, 2019. С. 37-39. ; - Плеска Я. І. Особливості соціальної адаптації неповнолітніх правопорушників, які повертаються з місць позбавлення волі. *Вісник студентського наукового товариства. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя*. Ніжин, 11 жовт. 2019. № 22. С. 289-292. ; - Плеска Я. І., Качалова Т. В., Борисюк С. О. Ресоціалізація неповнолітніх злочинців: етапи та особливості. *«SCIENTIA» Chelmskie Towarzystwo Naukowe*. 2019. № 13. С. 48-60.

Структура магістерської роботи: вступ, два розділи, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ЗВІЛЬНЕННЯ

1.1. Актуальні проблеми неповнолітніх засуджених, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі

Усі засуджені перед виходом на волю, незалежно від віку, статі, соціального статусу, життєвого досвіду, стану здоров'я, мають багато спільних нагальних проблем, з якими вони зіткнуться на волі. Всі ці проблеми, в першу чергу, пов'язані із входженням колишнього ув'язненого до нового мікросередовища. Існує також проблема самостійного задоволення своїх як базових потреб, так і потреб вищого рівня.

Український академічний тлумачний словник трактує поняття «потреба» як необхідність у чомусь, що вимагає задоволення[42, с. 422]. В цьому контексті, можна стверджувати, що потреба є внутрішнім активатором діяльності особистості. Інколи відбуваються ситуації, коли особа самостійно не може задовольнити свої потреби, то в таких випадках, може статися їх заміна або спустошеність.

Існують різні класифікації потреб людини, загалом ми говоримо про первинні потреби (основні) та вторинні (соціальні, набуті). Існують також потреби вищого рівня - духовні потреби, саморозвиток та потреби самореалізації. Більш того, у разі незадоволення основних потреб, особа не зможе задовольняти потреби вторинного рівня.

Здійснюючи підготовку до звільнення неповнолітніх осіб з пенітенціарної установи, насамперед, потрібно розуміти, що така особа була деякий час ізольована від суспільства як природного середовища існування. Враховуючи цей аспект проблеми, фахівці повинні зважати на фактор різкої зміни потреб за час перебування в умовах позбавлення волі, конкретні потреби особистості в умовах відбування покарання та брати до уваги ті потреби, які виникають після звільнення. Не менш важливим аспектом роботи є підготовка засудженого до самостійного задоволення своїх потреб.

У випадку, коли особистість не готова або не має бажання самостійно задовольняти свої потреби чи зіштовхується з труднощами на цьому шляху, то саме незадоволені потреби будуть впливати на виникнення багатьох проблем, які з часом буде важко вирішити самостійно.

Готуючись до звільнення, особа має загострений емоційний стан напруги, що на пряму пов'язаний з ізоляцією, невизначеністю, втратою навичок, стосунків тощо. Зокрема, доцільно виділити загальновідому класифікацію потреб А. Маслоу. Він описав ієрархічну структуру потреб людини, виділивши п'ять рівнів:

1. фізіологічні потреби;
2. потреби безпеки і захисту;
3. потреби приналежності та любові;
4. потреби самоповаги;
5. потреби самоактуалізації[10, с. 13].

При розгляді цієї проблеми, ми проаналізували та розкрили зміст найпоширеніших типових проблем (на основі класифікації потреб особистості за А. Маслоу), з якими найчастіше стикаються особи, які звільняються з місць позбавлення волі.

I. Перша група проблем пов'язана із задоволенням первинних потреб з метою забезпечити основні умови життєдіяльності людини. До неї ми відносимо такі проблеми як оформлення та відновлення документів, що ідентифікують особу та надають право на отримання пільг; визначення місця проживання; працевлаштування; вирішення питань, пов'язаних зі здоров'ям.

Оформлення та відновлення документів, що посвідчують особу. Якщо взяти до уваги практичний аспект діяльності установ виконання покарання, то можна стверджувати, що доволі високий показник людей, які відбувають покарання, не мають необхідних документів для проживання в цивілізованому суспільстві. Так, основними документами, які посвідчують особу є паспорт, а також свідоцтво про народження, трудова книжка, документи про освіту, ідентифікаційний код, документи про право власності та інші документи. Оформлення та відновлення документів, зазвичай, доволі тривалий процес. Без сторонньої та юридичної

підтримки колишньому засудженому важко вирішити всі ці питання. Окрім цього, перешкодою для повноцінного життя в суспільстві та успішної ресоціалізації колишніх засуджених часто стає відсутність необхідних документів.

Визначення місця проживання. Наявність житла є вкрай необхідною проблемою. Згідно зі ст.71 Житлового кодексу України впливає, що засуджені, які відбували покарання в місцях позбавлення волі, повертаються в житло, в якому проживали до арешту, і яке зберігається за ними[12].

Однак, практика доводить, що значний відсоток осіб не мають місця проживання. Дана проблема створює необхідність вирішувати питання житла для таких категорій осіб. У таких випадках законодавство України передбачає такі шляхи вирішення житлової проблеми:

- соціальне житло;
- спеціальні гуртожитки;
- спеціальні будинки-інтернати;
- будинки нічного перебування;
- житло тимчасового проживання зі спеціального фонду;;
- соціальні готелі;
- центри реінтеграції бездомних осіб;
- центри соціальної адаптації;
- працевлаштування в гуртожитку.

Тож, на наш погляд, першочерговим завданням всіх фахівців, які займаються підготовкою неповнолітніх засуджених до звільнення, мають спільно із засудженими вживати всі необхідні заходи для визначення місця проживання на території, де засуджений зможе мати соціальну підтримку з боку родини, друзів чи знайомих.

Працевлаштування. Одним із факторів позитивної соціалізації та реінтеграції в суспільство є вирішення проблеми працевлаштування та отримання коштів законним шляхом для задоволення своїх потреб. Законодавством передбачено пільги для влаштування цієї категорії громадян на роботу. Однак, в переважній

більшості такі особи мають труднощі з влаштуванням на роботу через відсутність належної освіти та кваліфікації. Окрім того, окремою проблемою є навішування ярликів та упереджене ставлення до даної категорії громадян з боку роботодавців. Майже завжди колишні засуджені отримують відмову з отриманням роботи і змушені працювати на будь-якій роботі аби прожити. Загалом, це місця роботи, де до таких осіб погане відношення та оплата праці мінімальна.

Вирішення питань, пов'язаних зі здоров'ям. Переважна більшість ув'язнених до попадання в установи виконання покарання, вели нездоровий спосіб життя. Внаслідок цього, однією з головних проблем, є вирішення проблеми зі здоров'ям. Перебування тривалий час в пенітенціарній установі, безумовно, завдає шкоди як для психічного, так і для фізичного здоров'я. Наведемо, найпоширеніші види захворювань:

- наркотична та алкогольна залежність;
- захворювання, що зумовлені ВІЛ-інфекцією; СНІД;
- захворювання дихальних шляхів (туберкульоз, бронхіти, пневмонії);
- нервові розлади;
- шкірні захворювання (грибки, абсцеси);
- захворювання шлунково-кишкового тракту (виразки, гастрити).

Необхідно зауважити, що повна відмова особи від старих цінностей та норм поведінки відбувається важко і до моменту, доки не будуть вирішені вищеперераховані проблеми та задоволені базові потреби особистості. Якщо особа основні потреби не може задовільнити законним шляхом, то вдається до старих злочинних способів задоволення цих потреб.

II. Друга група проблем пов'язана з потребами у спілкуванні та встановленні відносин з соціальними групами та іншими потребами соціального характеру, що виникають із входженням особи до нового середовища:

- налагодження відносин з сім'єю (з батьками, сестрами, братами тощо);

- відносини з колишніми друзями та знайомими;
- співпраця з суспільними інститутами;
- навички асертивності (відповідальної поведінки) у взаємодії з оточенням.

Налагодження стосунків із сім'єю. Можна виділити певні фактори, що можуть ускладнювати або, навпаки, сприяти відновленню гармонічних стосунків з рідними людьми. До таких факторів ми відносимо специфіку сімейних стосунків до засудження неповнолітнього, особливості вчиненого злочину, тривалість відбування покарання, періодичність спілкування засудженого з родиною в умовах ізоляції, психологічні особливості неповнолітньої особи та членів її родини, а також можна віднести до факторів зміни, що відбулися в сім'ї.

Важливо підкреслити, що психічні стани, наприклад, такі як підвищена емоційна збудливість, агресивність тощо та зниження комунікативності внаслідок закритого середовища перебування можуть перешкоджати процесу відновлення та повернення особистості до повноцінного функціонування в суспільстві. Тому для успішної ресоціалізації необхідною умовою є налагодження стосунків з близькими людьми.

Взаємини із колишніми друзями, знайомими. Кожна повноцінна особистість має потребу в спілкуванні не тільки з рідними, але й знайомими та друзями. Так і особа, яка відбуває покарання до засудження мала певне коло знайомих, з якими при виході на волю матиме змогу спілкуватись. Проте, проблема ускладнюється тим, що така взаємодія скоріше носить негативний характер. Такі знайомі можуть підбурювати до здійснення протиправних злочинів, що призведе до здійснення рецидиву, і тим самим, потрапляння в установи виконання покарання.

Варто врахувати, що значною проблемою для осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі є побудова відносин з особами протилежної статі. Дана проблема ускладнюється через те, що в таких осіб відсутні навички спілкування та ціннісні орієнтації, тому такі стосунки часто є нетривалими.

Взаємодія з суспільними інституціями. Необхідною та важливою складовою життя в суспільстві є взаємодія людини з суспільними інституціями різних

напрямоків. Це можуть бути місцеві органи виконавчої влади, заклади охорони здоров'я, заклади освіти, заклади соціального захисту населення, релігійні та неурядові організації, правоохоронні органи.

Для функціонування в соціумі особа, яка звільнилась з установи виконання покарання, має вибудувати соціальний діалог з різними такими інститутами за короткий проміжок часу. Така особа має знати список таких структур та з якою метою може до них звернутися. Фахівці служб та підструктур, у свою чергу, мають професійно здійснювати свою роботу та мати бажання допомогти такій особі, ставитись до звільненого без упередження, стереотипів та суспільних ярликів. У випадку, коли таку взаємодію не встановлено, людина так і залишається з низкою невирішених проблем, що може призвести до повторного вчинення злочину.

Навички асертивності (відповідальної поведінки) у взаємодії з оточенням. При розгляді цієї проблеми, ми дійшли до висновків, що даній категорії осіб при виході на волю важко відмовитися від моделей поведінки, яку вона використовувала раніше. Така ситуація може призводити до нових правопорушень та знову потрапляння в умови ізоляції. Тому, в таких осіб мають бути сформовані навички асертивності, іншими словами, навички відповідальності за свої дії та вчинки, вміння сказати «ні». Виходячи з цього, можна стверджувати, що гарантією позитивної ресоціалізації в суспільство може бути чітка особиста позиція, осмислення своїх вчинків та дій та вміння приймати правильні й корисні для себерішення.

III. Третя група проблем пов'язана із реалізацією потреб у самоактуалізації (усвідомлення своїх досягнень, реалізація можливостей, зростання як особистості). Як було зазначено вище, кожна людина, окрім первинних потреб, має потреби вищого порядку, які називають по-різному: потреби розвитку та вдосконалення, самореалізації, духовні потреби тощо. А. Маслоу визначив потреби вищого рівня як «бажання стати більшим, ніж ти є, стати усім, на що ти здатний».

Такі потреби виникають у разі, коли задовольняються потреби попередніх рівнів (базових потреб, потреб у безпеці, потреб у приналежності до групи та комунікації). Потреби в самоактуалізації задовольнити важко і здебільшого вони

пов'язані із виявленням бажання підвищити рівень освіти та кваліфікації, розвитку творчих здібностей; організацією дозвілля згідно особистих інтересів; здобути визнання у середовищі значимих людей; формуванням поваги інших до себе.

Акцентуємо увагу на тому, що більше неповнолітніх ув'язнених, які повернулися з місць позбавлення волі, зазнали психічних, фізичних та моральних вад. Так, від 57% до 76% неповнолітніх правопорушників мали психічні аномалії. Мова йде не про хворобливі стани, а про надзвичайні психічні аномалії, тобто такі відхилення у розвитку психіки, які не заважають неповнолітньому відповідати за його вчинки. Найпоширенішими психічними аномаліями є: психопатичний розвиток, психопатії та інтелектуальна недостатність.

Велика кількість неповнолітніх мають достатньо великий рівень соціальної дезадаптації та педагогічної занедбаності. Це проявляється у порушенні норм моралі і права, в асоціальних формах поведінки і деформації системи внутрішньої регуляції, ціннісних орієнтації, соціальних настанов, соціального розвитку. Їх поведінка часто характеризується імпульсивністю, спонтанністю, агресивністю. Частина неповнолітніх засуджених схильні до вживання алкоголю та інших психоактивних речовин. Найбільш поширеними явищами серед підлітків є вживання алкоголю та токсикоманія. Зокрема, вже сформовану залежність від ін'єкційних наркотиків має невеликий відсоток неповнолітніх засуджених. Внаслідок вживання психоактивних речовин у деякої частини вихованців занижений інтелект та інші проблеми, які пов'язані з ураженням головного мозку.

Значна частка підлітків виховувались у сім'ях без батьків, які є сиротами або напівсиротами чи проживали в неблагополучних сім'ях. Багато з них втратили соціально-корисні зв'язки, або ж такі зв'язки є нестабільними. Багато неповнолітніх до моменту потрапляння у колонію мешкали в закладах державної опіки (інтернатах) або закладах соціального захисту дітей тимчасового перебування (притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей). Такі заклади мають свою специфіку. Це виражається в побудові роботи з дітьми, режимом, особливостями спілкування з ними. Тож, такі установи не надають можливостей для належної соціалізації та підготовки до самостійного життя,

формують несамоцітну модель поведінки, коли вихованець вважає, що всі довкола повинні забезпечити його необхідними речами.

Таким чином, все вищевказане затрудняє процес підготовки неповнолітніх засуджених до звільнення та потребує врахування всіх цих обставин під час оцінки потреб засудженого та розробки індивідуального плану роботи із ними.

1.2. Основні завдання та зміст діяльності органів та установ, які беруть участь у підготовці засуджених до звільнення

Для осіб, які довгий термін відбували покарання, пристосування до умов життя на волі в сучасних реаліях є значно складним процесом. Оскільки вони втратили навички комунікації, зв'язки з найближчим оточенням, не мають належної освіти та деякі з них, навіть, не мають власного житлового приміщення. Державна політика має всебічно сприяти успішній соціальній адаптації таких категорій громадян. Адже, в переважній більшості в таких осіб виникають труднощі на шляху відновлення своїх соціальних ролей та повернення до звичайних умов життєдіяльності. В свою чергу, це призводить до того, що такі особи знову повертаються до кримінального шляху.

В процесі підготовки засудженої особи до звільнення, беруть до уваги його потенційні потреби. Адміністрація установи виконання покарань здійснює моніторинг проблем неповнолітніх засуджених, які готуються до звільнення, та їх потреб після звільнення. Зокрема, з'ясовується дані про майбутнє місце проживання такої особи; наявність документів для посвідчення особи; потреби в оформленні документів; потреби у влаштуванні до установ для осіб, які не мають визначеного місця проживання; потреби в здійсненні соціального супроводу; допомогу в направленні до закладів охорони здоров'я та інші наявні проблеми.

Окрім цього, деякі особи, які звільнились з місць позбавлення волі не мають змоги та можливостей жити у власному житлі та без сторонньої допомоги влаштуватися на роботу. Орієнтовно третина має психологічні проблеми, а майже половина мають проблеми зі здоров'ям. Така ситуація призводить до того, що

збільшується рівень безробіття та чисельність бездомних осіб, а також поширюються соціально-небезпечні хвороби.

Зміст діяльності суб'єктів, які займаються підготовкою засуджених до звільнення, регламентуються «Кримінально-виконавчим кодексом України», Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», а також багатьма нормативно-правовими актами.

Оцінка потреб є однією з фундаментальних технологій соціальної роботи. Її слід застосовувати у ході ресоціалізації засуджених. Вона є тривалим процесом збору, узагальнення та аналізу даних про стан клієнта. У свою чергу, її метою є визначення необхідних видів та обсягів послуг, їх впливу на подолання складних життєвих обставин, у яких опинилась особистість, та соціальної адаптації й ресоціалізації.

Тому оцінка потреб проводиться для того, щоб мати потрібну інформацію про потенційні потреби людини, і, виходячи з цього, підібрати необхідні заходи для задоволення цих потреб.

На основі результатів оцінки потреб складається індивідуальний план або програма, що включає сукупність заходів, які діють з певною метою. Метою, у такому випадку, є підготовка неповнолітнього засудженого до звільнення та його успішна ресоціалізація.

Виокремлюють два рівні оцінки потреб: первинний рівень, який включає початкову оцінку та вторинний рівень, що має за мету проведення комплексної оцінки.

Методи здійснення оцінки потреб:

- 1) аналіз документів (особової справи засудженого, характеристик з місця навчання чи роботи засудженої особи тощо);
- 2) інтерв'ю, бесіди, опитування;
- 3) психологічні діагностичні методики;
- 4) спостереження за діями та поведінкою засудженого.

I. Початкова оцінка проводиться на етапі повного вивчення особистості засудженого. Вона здійснюється висококваліфікованою командою фахівців установи виконання покарання. В даний процес можуть бути залучені психолог, медики, вчителі, вихователі, начальник установи, соціальний працівник тощо.

Результатом початкової оцінки є наявність даних про засудженого за такими характеристиками:

- дані про засудженого (ППП, вік, стать, тощо);
- інформація про судимість, вчинений злочин;
- відомості про перебування в установі виконання покарання;
- відомості про найближче соціальне оточення засудженого та спосіб життя до ув'язнення;
- психологічні особливості, такі як спрямованість особистості, психічні процеси (мислення, пам'ять, увага), проблеми психічного характеру, рівень конфліктності, наявність певних здібностей та навичок тощо;
- наявність освіти;
- професійна підготовка;
- стан здоров'я.

Потім приймається рішення за результатами отриманих даних про:

- розподіл засудженого до відділення дільниці ресоціалізації;
- зарахування до загальноосвітньої школи (за умови її наявності в УВП);
- зарахування до ПТУ;
- визначення місця працевлаштування в умовах ізоляції.

II. Комплексна оцінка. Її можна поділити на два етапи. Перший - здійснюється в ході роботи фахівців установи виконання покарань із засудженими особами в межах відділення дільниці ресоціалізації, а другий етап – після переведення засудженого до дільниці соціальної адаптації. Метою другого етапу є підготовка неповнолітніх засуджених до виходу на волю.

Перший етап комплексної оцінки здійснюється на підґрунті початкової оцінки, в ході якої виявляються дані, отримані на попередньому етапі, за вищевизначеними напрямками.

Підсумком першого етапу комплексної оцінки має бути:

- з'ясування базових потреб, проблемних ситуацій, ресурсів засудженого, а саме психологічних особливостей, ступінь освіти, стан здоров'я тощо;
- встановлення ступеня сформованості соціальних цінностей (цінностей здоров'я, сім'ї, навчання, професії, осмислення дотримання поведінки за загальноприйнятими нормами, особистісне зростання);
- установити рівень знань засудженого, його вміння та навички для повноцінної життєдіяльності за межами ізоляції, знання сутності сім'ї, вміння взаємодіяти з іншими особами, вміння будувати стосунки тощо);
- виявлення факторів ризику, що можуть в будь-який момент спричинити проблеми в ресоціалізації засудженого та призвести до рецидиву злочину;
- розробка індивідуальної програми соціально-виховної роботи на основі потреб та ресурсів засудженого.

Після переведення засудженого на дільницю соціальної адаптації має бути

Проведено **другий етап комплексної оцінки потреб** засудженого. Результатом другого етапу комплексної оцінки мають бути:

- уточнення рівня сформованості соціальних цінностей та просоціальних установок як основи ефективної ресоціалізації на момент переведення до дільниці соціальної адаптації;
- уточнення рівня знань, розвитку просоціальних вмінь та навичок, необхідних для попередження скоєння повторного злочину та успішної соціальної адаптації після звільнення на момент переведення до дільниці соціальної адаптації;

- визначення та уточнення намірів та планів засудженого щодо влаштування після звільнення, а саме визначення його місця проживання та вирішення питання реєстрації, підвищення рівня освіти, спілкування з найближчим соціальним оточенням та налагодження суспільно корисних зв'язків, лікування, працевлаштування;
- визначення факторів ризику, що можуть викликати проблеми у ресоціалізації засудженого та призвести до рецидиву злочину;
- розробка індивідуальної програми підготовки засудженого до звільнення.

Основною базовою та першочерговою потребою кожного є наявність житла. Так, наявність житла є вагомим чинником успішної соціалізації осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

У реальному житті значна кількість засуджених не знають куди повертатись після звільнення або зіштовхуються з проблемою, коли після звільнення з'ясовується, що вони втратили житло через низку різних причини.

Головним суб'єктом, що відповідає за соціально-побутове влаштування неповнолітніх осіб, які готуються до звільнення, зокрема шляхом визначення місця проживання засудженого є адміністрація установ виконання покарань, яка діє відповідно до нормативно-правових актів, що регламентують питання ресоціалізації, соціальної адаптації засуджених.

Здійснюючи соціально-виховну, психологічну роботу з засудженими, працівники пенітенціарних установ мають володіти інформацією стосовно найважливіших, з точки зору успішної ресоціалізації, індивідуальних умов життя кожного засудженого, у тому числі, його ситуації із забезпеченням житлом після звільнення.

Згідно кримінально-виконавчого кодексу України, а саме ч. 1 ст. 156 визначено, що адміністрація установи покарань не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання через територіальні органи внутрішніх справ і центри зайнятості населення застосовує заходи до трудового і побутового влаштування засудженого за обраним ним місцем проживання. Неповнолітні, які позбавлені

батьківського піклування, у необхідних випадках направляються службами у справах дітей до шкіл-інтернатів або над ними встановлюється піклування.

У 2005 році було розроблено мережу соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Соціальний гуртожиток – це установа для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а також осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 18 до 23 років, мета якої – створити умови для соціальної адаптації осіб, які там проживають[33].

Мета діяльності таких установ - створити умови для соціальної адаптації людей, які в ньому проживають.

Проблема влаштування засудженого до такого гуртожитку має вирішуватися разом з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді згідно з місцем проживання засудженої особи.

Першим значущим кроком на шляху реформування відносин у галузі надання безоплатного житла є прийняття Верховною Радою у 2006 році Закону України «Про житловий фонд соціального призначення». Відповідно до цього закону, соціальне житло - це житло усіх видів власності (крім соціальних гуртожитків), яке надається безкоштовно громадянам України, які потребують соціального захисту на підставі строкового трудового договору [29].

Щоб отримати соціальне житло, особа повинна стояти в черзі на соціальному квартирному обліку. В даному випадку, мова йде про облік осіб, які мають привілеї на одержання такого житла та знаходяться в черзі на отримання. Він реалізовується муніципалітетом за адресою проживання осіб. Недієздатні особи стають на облік за заявою «опікунів або органів опіки та піклування».

Як і в Житловому кодексі України, Закон «Про житловий фонд соціального призначення», крім загальної черги на одержання соціального житла, передбачає також першу чергу та коло громадян, які мають привілеї позачергово отримати соціальне житло. Так, позачергово житло можуть одержати одинадцять категорій

громадян, серед яких: діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також особи з їх числа, які повернулись з місць позбавлення волі.

Необхідно зауважити, що досить гостро стоїть питання отримання освіти та здобуття професії неповнолітніми засудженими. Тому, адміністрація установи, фахівці соціально-виховної та психологічної служби у своїй роботі повинні багато уваги приділяти проблемі отримання професії та належної освіти.

На адміністрацію установ виконання покарань Кримінально-виконавчим кодексом України – п.1. ст. 156 – покладено обов'язок не пізніше, ніж за три місяці до закінчення терміну покарання, через органи внутрішніх справ і центри зайнятості вжити заходи щодо влаштування на роботу звільненого засудженого за його місцем проживання.

Реєстрація осіб, які звертаються за допомогою у працевлаштуванні, втілюється державною службою зайнятості за місцем їхнього проживання.

Позбавлення волі будь-якої особи не є підставою для її позбавлення законних пільг, на які вона має право згідно з чинним законодавством. Нормативна, організаційна, соціальна база та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, визначені Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», який набув чинності 13 січня 2005 року. Цей закон є невід'ємною частиною законодавства про захист дітей.

Відповідно до ст. 4 даного Закону України, заходи соціального захисту даної категорії дітей, гарантуються, забезпечуються та захищаються державою. Встановлюються державні соціальні стандарти незалежно від того, де така дитина перебуває на утриманні та вихованні, на рівні, не меншому за встановлений прожитковий мінімум для осіб відповідного віку[30].

Не менш важливим кроком для підтримки такої категорії дітей було затверджено Кабінетом Міністрів України постанову, яка визначає порядок надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям та дітям, які позбавлені батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку. Зокрема, вона передбачає виплату одноразової допомоги у грошовій формі. Щоб отримати допомогу потрібно

написати заяву та мати при собі паспорт. Якщо особа, яка має право отримати таку допомогу, перебуває в місцях позбавлення волі, то така допомога сплачується шляхом перерахування на банківський рахунок на підставі запиту адміністрації установи виконання покарань до міських або районних відділів освіти, але за умови підтвердження даних, що дана особа являється сиротою або позбавлена батьківського піклування.

Отже, адміністрація пенітенціарної установи у рік досягнення особою повноліття може звернутись до Служби у справах дітей за місцем знаходження обліково-статистичної картки дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, з проханням включити дитину до списку отримувачів даної допомоги. У випадку неотримання з різних причин особою одноразової допомоги в указаний термін, вона може бути виплачена протягом трьох років.

Згідно Закону України «Про пенсійне забезпечення» діти-сироти мають право на отримання пенсії в разі втрати годувальника. У цьому випадку, пенсії призначаються незалежно від того, чи була така особа утриманні годувальника. У період перебування дитини-сиротина державному утриманні пенсії після втрати годувальника виплачуються у повному обсязі. [34].

Слід зазначити, що наявність усіх необхідних документів у особи, яка готується до звільнення, безсумнівно, збільшує можливість знайти роботу, та вступити до закладів освіти. Це дасть змогу позитивно вирішити всі інші питання, що необхідні для успішної ресоціалізації. Тут варто зауважити, що основним документом громадянина України є паспорт. Відповідно до Положення про паспорт громадянина України, затвердженого 26 червня 1992 року, паспорт громадянина України є документом, що засвідчує особу власника та підтверджує громадянство України[31].

Паспорт є важливим документом для повноцінного існування в суспільстві. Також дає можливість для працевлаштування та вступу до навчання; укладення цивільних угод; виконувати банківські операції тощо. Паспорт видається кожному громадянину України за місцем проживання.

В переважній більшості, засуджені, які перебувають у виховних установах, не мають паспортів. Тому паспортизацію слід здійснювати ще в період відбування покарання. Варто зазначити, що адміністрація установи виконання покарань повинна проводити інформаційно-просвітницьку діяльність з засудженими щодо необхідності отримання паспорта та належного зберігання після звільнення.

Засуджені, які бажають отримати паспорт, повинні повідомити про це адміністрацію виховної установи, яка зобов'язана допомагати у підготовці всіх необхідних документів для одержання паспорта. Також всі засуджені мають бути проінформовані про важливість оформлення паспорта та знати куди звернутися по допомогу.

Процедура отримання паспорта може затруднитися через відсутність у засудженого свідоцтва про народження, у випадку, коли свідоцтво втрачене або взагалі не оформлювалось. У ситуації, коли свідоцтво про народження було загублено, вкрадено, пошкоджено чи знищено, адміністрація колонії може подати заяву до Відділу реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження з проханням про видачу повторного свідоцтва про народження або, у випадку неповнолітнього, до органу опіки та піклування за місцем народження неповнолітнього засудженого із проханням про допомогу в отриманні повторного свідоцтва.

Ще одним важливим аспектом роботи з неповнолітніми засудженими, які звільняються з пенітенціарних установ є відновлення їх взаємодії з найближчим оточенням. Зокрема, за час перебування особи в місцях позбавлення волі, зазвичай, відбувається повний або частковий розрив сімейних зв'язків, змінюються відносини в межах родини або, навіть, може припинитися спілкування взагалі. Таким чином, як самому засудженому, так і його родині необхідний час та значні ресурси для того, щоб відновити взаємодію в стосунках та запобігти їх розриву. Відповідним чином, відновлення сімейних зв'язків, підготовка до повернення у мікроріальність є важливим кроком на шляху до успішної реінтеграції та ресоціалізації засуджених.

У роботі з неповнолітніми засудженими потрібно проводити цілеспрямовані заходи щодо:

- вироблення у засудженого переконань щодо повернення до сім'ї (подолання власного ідеального сприйняття; усунення негативних уявлень; запобігання таким думкам як: «мені всі повинні...», «мені все забезпечать» тощо);
- робота, спрямована на допомогу в усвідомленні засудженими наявності у членів сім'ї позитивних та негативних очікувань щодо нього і його подальшого життя у родині, а також вироблення способів спокійного реагування на такі очікування;
- підвищення рівня готовності засудженого до взаємодії з іншими членами сім'ї (наприклад, дідусем, бабусею, братом, сестрою, дядьком, вітчимом тощо);
- формування навичок конструктивної (ненасильницької) поведінки у родині тощо.

З метою досягнення цих завдань доцільно одночасно залучати до процесу підготовки до звільнення засуджених членів їх найближчого соціального оточення.

Така участь може відбуватись як на відстані, тобто дистанційно (наприклад, листування засудженого з родиною, телефонні розмови), так і шляхом комунікації засудженого з членами родини у межах установи виконання покарання під час побачень, батьківських днів у виховних колоніях тощо.

Загалом, процес залучення найближчого соціального оточення з метою підготовки неповнолітнього до звільнення складається з кількох етапів:

- 1) оцінка ресурсності найближчого соціального оточення щодо позитивного впливу на особу в процесі її ресоціалізації та адаптації до умов соціуму. Визначаючи ресурси сім'ї, важливо спочатку зосередитись на її позитивах та сильних сторонах. Сімейні ресурси є фундаментом для майбутньої взаємодії та залучення родини до планування роботи з ув'язненим у підготовці до звільнення.

Оцінка ресурсів родини має реалізовуватись спільно з центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й службою у справах дітей за місцем проживання сім'ї. В умовах, коли родина є абсолютно неблагополучною чи асоціальною або ж

найближче соціальне оточення відсутнє, особа, яка звільняється, повинна знати, яким способом можливо позбутися цієї ситуації, куди звернутися по допомогу. Окрім того, з таким засудженим необхідно відпрацювати соціально позитивні способи життєдіяльності без сімейної підтримки.

Важливою є співпраця з громадськими та релігійними організаціями. Вони можуть включити особу, яка звільнилась, у позитивне середовище спілкування, наприклад, до груп взаємодопомоги, та сприяти первинній адаптації у соціумі шляхом надання соціально-психологічної підтримки.

Також ефективною формою соціально-психологічної підтримки неповнолітніх осіб, які звільняються з місць позбавлення волі та не мають позитивного соціального оточення, може стати наставництво, яке у якості нової моделі підтримки тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, впроваджується рядом неурядових організацій в Україні.

Наставник – це, зазвичай, психологічно та соціально зріла особа, освічена у специфіці цільової групи та готова надавати всебічну індивідуальну підтримку, відстоювати права та інтереси свого підопічного, консультувати тощо. Наставники проходять спеціальне навчання та здійснюють постійні супервізії. І, як правило, наставниками є волонтерами, які безкорисливо мають бажання допомагати людям, які опинились у складних життєвих обставинах.

- 2) оцінка потреб родини з метою сприятливих умов для повернення до неї особи, яка звільнилася з місця позбавлення волі.

На даному етапі важливо визначити які знання, уміння та навички потрібні членам родини для того, щоб посилити позитивний вплив на особу, яка готується до звільнення. Працювати з родиною можуть як фахівці центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за місцем проживання родини (які, окрім того, можуть допомогти родині у активізації її ресурсів, покращенні матеріального рівня через сприяння в оформленні пільг та допомоги, у разі такої можливості, тощо), так і психолог установи виконання покарання під час заходів для членів родин засуджених в установах;

- 3) планування та реалізація роботи з найближчим оточенням;

4) моніторинг та оцінка динаміки у стосунках засудженого, який готується до звільнення, та його найближчого соціального оточення.

До того ж, вкрай важливо залучати до взаємодії батьків. Основними формами роботи з батьками (або іншими членами родини) неповнолітніх засуджених є:

- батьківські семінари;
- індивідуальні консультації для батьків та рідних.

Мета таких занять - підготовка батьків до ефективної комунікації з підлітками, молодими людьми, які повернуться у родину з місць позбавлення волі, у першу чергу, через підвищення рівня педагогічної культури батьків. Тривалість таких семінарів або індивідуальних консультацій може становити від 1 до 2-х годин. Оптимальна періодичність – один раз на три місяці.

Батьківські семінари можуть проводитися у формі інтерактивних занять з використанням таких методів як відеолекторій (наприклад, з метою ознайомлення батьків з особливостями підліткового віку), дискусій, бесід, «мозкової атаки» (наприклад, з метою напрацювання варіантів найбільш конструктивної поведінки батьків у конкретній ситуації), коли ведучий або психолог спрямовує процес та фіксує увагу на найбільш важливих питаннях.

Вихователь, начальник відділення виправної колонії, інспектор з підготовки до звільнення під час спільних зустрічей матимуть змогу визначити спільні дії з підготовки засудженого до звільнення та сфери, де основні дії зможе відігравати родина, зокрема, допомога у забезпеченні засудженого місцем проживання, допомога у зборі всіх необхідних довідок для звільнення тощо. Психолог в ході таких заходів зможе попрацювати разом із засудженим та членами його родини у напрямі досягнення гармонії в їх стосунках, визначення спільних пріоритетів, планування життєдіяльності після звільнення.

Особливо важливою така робота є у випадку, коли засуджений та його найближче сімейне оточення знаходяться у стані конфлікту, мають непорозуміння, взаємні образи, звинувачення тощо.

Також у процесі підготовки до звільнення неповнолітніх засуджених беруть участь органи праці та соціального захисту населення. Безсумнівно, від якості

підготовки осіб до звільнення залежить рівень готовності звільнених осіб до подальшого життя у суспільстві, а саме сприйняття нових умов та нового соціального оточення; самостійного ініціювання та досягнення позитивних змін у власному житті; подолання труднощів, з якими стикається кожен громадянин; приборкання свого обурення, контроль над діями, протидія негативному впливу, подолання упередженого ставлення до себе з боку інших членів суспільства тощо. Тож, працівники органів праці та соціального захисту не можуть стояти осторонь процесу підготовки до звільнення засуджених осіб.

Для того, щоб зрозуміти чи потрібно залучати до підготовки до звільнення працівників органів праці та соціального захисту населення та з якою метою це робити, необхідно визначити основні потреби засуджених, які готуються до звільнення, у здобутті ними знань чи вмінь з тієї чи іншої тематики та бути обізнаними щодо можливостей органів праці та соціального захисту населення.

Представники органів праці та соціального захисту населення у ході підготовки засудженого до звільнення у межах установи виконання покарань можуть бути залучені до висвітлення таких тем:

- 1) діяльність соціальних служб;
- 2) умови отримання соціальних послуг особами, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- 3) соціальна допомога та умови її отримання;
- 4) соціальні пільги даній категорії осіб;
- 5) профорієнтація.

Органи праці та соціального захисту населення за умови звернення до нього керівництва установи виконання покарань направляє до установи виконання покарань спеціалістів з метою надання інформаційних послуг засудженим у процесі підготовки їх до звільнення.

У такому разі важливо, щоб разом із зверненням керівництво установи виконання покарань направляло до органу праці та соціального захисту населення перелік запитань чи тем, які цікавлять засуджених. Такі дії дадуть можливість

направити до установи виконання покарань саме того фахівця, який зможе максимально надати роз'яснення засудженим з тих чи інших питань.

Важливе значення при підготовці неповнолітніх засуджених до звільнення мають центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Спеціалісти центру проводять роботу з таких напрямків:

- здійснюють соціальне інспектування місця, в якому має бажання проживати особа після звільнення, здійснюють оцінку потреб з врахуванням інформації, наданої установою виконання покарань;
- визначають необхідність залучення інших суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю до процесу підготовки засудженого до звільнення і до проведення роботи з ним після звільнення;
- з'ясовують можливість реєстрації звільненого за вказаною адресою;
- повідомляють рідним та близьким засудженого про адресу центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, допомогу, яку він надає;
- надають іншу інформацію, в межах компетенції, за запитом близьких, родичів.

Соціальне інспектування місця, в якому бути проживати звільнена особа, здійснюється відповідно до «Порядку здійснення центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального інспектування сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах, затвердженого наказом Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту» від 27 травня 2010 року.

Під час соціального інспектування важливо:

- визначити стан житла та можливість повернення до нього засудженого, з'ясувати необхідність проведення ремонтних робіт;
- вивчити соціальне оточення засудженого; визначити специфіку та динаміку стосунків в родині, визначити коли осіб, до яких можна звернутися за допомогою після звільнення засудженого;
- з'ясувати рівень освіти засудженого, стан здоров'я, наявність статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування тощо.

Використання методів при визначенні потреб засудженого у реалізації заходів з підготовки до звільнення залежить від відповідних ресурсів та можливостей. Серед них можуть бути:

- інтерв'ю або бесіда з засудженим;
- інтерв'ю або бесіда з працівниками закладу, в якому навчався, виховувався неповнолітній засуджений або членами сім'ї, в якій проживав;
- інтерв'ю або бесіда з найближчим соціальним оточенням отримувача послуг;
- вивчення та аналіз документів.

У результаті соціального інспектування має бути визначена можливість повернення засудженого до даного житлового приміщення. Також повинно бути визначено зміст заходів з підготовки до звільнення осіб у частині:

- встановлення або відновлення та підтримки стосунків з соціальним оточенням;
- оформлення або відновлення необхідних документів;
- реалізації права на житло, майно, отримання роботи, влаштування на навчання;
- набуття та закріплення навичок проживання в громаді.

Згідно результатів проведеної роботи центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді направляються інформаційні листи до установ виконання покарань відносно всіх осіб, які готуються до звільнення. В них зазначається результат здійснення соціального інспектування, з урахуванням оцінки потреб та заходи, вжиті для вирішення проблем, виявлених установою виконання покарань і при здійсненні соціального інспектування.

Одним із основних завдань центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді є соціальне обслуговування неповнолітніх, які вийшли з місць позбавлення волі. Надання соціальної допомоги даній категорії осіб передбачає: допомогу в оформленні документів, налагодження соціальних зв'язків, допомогу в отриманні

житла, влаштування на навчання, сприяння у працевлаштуванні та отриманні реєстрації та інших заходів з урахуванням їх потреб. Зазначені заходи реалізуються в ході надання соціально-педагогічних, соціально-медичних, психологічних, юридичних, інформаційних послуг та забезпечення, за необхідності, їх соціального супроводу з метою надання комплексної допомоги у вирішенні проблем.

Враховуючи потреби неповнолітніх осіб, які звільнились з місць позбавлення волі, зміст соціальних послуг може бути наступним:

- направлення до центру соціально-психологічної допомоги, соціального центру матері та дитини, соціального гуртожитку для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, або іншого закладу соціального обслуговування. Особам, які не мають житлового приміщення, після прибуття до обраного місця проживання, може бути надано місце для тимчасового проживання в будинках нічного перебування, центрах реінтеграції, соціальних готелях, центрах соціальної адаптації, спеціальних будинках-інтернатах, інших закладах соціального обслуговування, створених органами виконавчої влади або місцевого самоврядування та недержавними організаціями;
- надання допомоги у забезпеченні одягом, взуттям, гігієнічними наборами, продуктами харчування; у проведенні медичного обстеження, в організації лікування, розвитку навичок піклування про своє здоров'я; у плануванні бюджету; у виготовленні (поновленні) документів, в оформленні й отриманні державних виплат, пільг; щодо підтримки або відновлення (встановлення) стосунків з рідними, друзями, соціальним оточенням; щодо здобуття отримувачами послуг професійної освіти, роботи, утримання на робочому місці; у реалізації та захисті житлових, майнових прав; у вирішенні конфліктних ситуацій, розв'язанні спорів;
- направлення на проходження програми реабілітації, ресоціалізації;
- планування та створення умов для майбутнього влаштування у громаді після виходу з місць позбавлення волі;

- організація тренінгів, навчальних занять з підготовки та розвитку навичок соціалізації, а саме: розвиток комунікативних навичок, у тому числі висловлювання власної думки; уникнення та розв'язання конфліктів; ведення домашнього господарства, формування домашнього бюджету; організація змістовного дозвілля тощо; ведення безпечного способу життя; репродуктивного здоров'я; самопредставництва; відстоювати свої права та діяти в межах правового поля та відповідальності тощо;
- організація груп взаємодопомоги та взаємопідтримки.

Перед звільненням засудженого з установи виконання покарання важливо проінформувати його про:

- послуги, які він може отримати у громаді та організації, які їх надають, в тому числі благодійні, релігійні та громадські організації;
- зміни, що відбулися у суспільстві, зокрема економічні та політичні, зміни, що відбулися в громаді - розвиток інфраструктури, підприємства, які функціонують, наявність ресурсів для забезпечення освітніми, медичними послугами, житлом, у тому числі тимчасовим);
- про стан сім'ї, за відсутності підтримки контактів.

Після звільнення, подальша робота здійснюється за умови звернення неповнолітньої особи або звернення батьків по допомогу до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Для здійснення соціального обслуговування центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді можуть залучати об'єднання громадян, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, у тому числі благодійні організації, а також волонтерів та окремих громадян.

1.3. Особливості соціально-виховної роботи з неповнолітніми, які відбувають покарання у виховних колоніях

Основним засобом виправлення і ресоціалізації засуджених, згідно ст. 123 Кримінально-виконавчого кодексу України, є соціально-виховна робота.

Соціально-виховна робота трактується як цілеспрямована діяльність, яку виконує персонал органів і установ виконання покарань та інших соціальних інституцій з метою ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Вона спрямована на виконання таких завдань як розвиток у неповнолітніх засуджених прагнення займатися суспільно-корисною працею; вироблення у неповнолітнього засудженого дбайливого ставлення до праці; діяльність засуджених осіб згідно законів та прийнятих у суспільстві правил поведінки, а також підвищити у неповнолітніх засуджених загальноосвітній та культурний рівень.

Соціально-виховна робота складається з трьох компонентів:

Рис. 1. Компоненти соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими

- виховна робота - педагогічні заходи, що спрямовані на корекцію поведінки неповнолітніх засуджених для досягнення позитивних змін особистості та усунення особистісних вад;
- соціальна робота - особливий вид систематичної діяльності з надання соціальної допомоги, з метою забезпечення всесторонньої життєдіяльності людини в умовах ізоляції, формування та закріплення корисних навичок та розвиток соціальних зв'язків;
- психологічна робота - професійна діяльність психологів щодо надання неповнолітнім засудженим психологічної допомоги, що спрямована на попередження і запобігання впливу психотравмального характеру на

особистість в умовах ізоляції, розробка і впровадження індивідуальних програм психокорекційного і педагогічного впливу на неповнолітніх засуджених.

У виховних установах з метою організації соціально-виховної роботи діють соціально-психологічні служби. Головним структурним елементом у її діяльності є відділ соціально-психологічної служби.

Педагогічний процес у таких установах має певні елементи, такі як загальна та професійна підготовка, організація роботи засуджених, соціально-психологічна, культурно-масова та спортивна робота.

Але організація педагогічного процесу включає обов'язкову активну участь самих неповнолітніх засуджених у цей процес.

Порядок відбування покарання у виховних колоніях більш м'який, у порівнянні, з установами виконання покарань для повнолітніх ув'язнених. Це дає можливість вихователям максимально використовувати педагогічні заходи та методи впливу на неповнолітніх.

У таких колоніях є всі належні умови для організації навчання неповнолітніх вихованців у школі, професійно-технічного навчання, підтримки стосунків з сім'єю та рідними. Вихованці мають більше переваг, зменшуються обмеження стосовно спілкування з зовнішнім світом, і таким чином, створюються умови для успішної ресоціалізації.

Навчальна діяльність - головна діяльність осіб у виховних колоніях. Загалом, ставлення до навчання та освіти є головним принципом виправлення неповнолітніх засуджених. Воно здійснюється у школах відповідно до навчальних програм вечірніх шкіл, оскільки вони мають поєднувати навчання з роботою.

З метою складання екзаменів вихованці звільняються від роботи на певний період часу, що передбачений трудовим законодавством і Законом України «Про оплату праці».

Адміністрація установ виконання покарань активно підтримує бажання засуджених осіб навчатися і надає їм допомогу з питань закупівлі підручників та іншого приладдя.

Зокрема, пріоритетним завданням загальноосвітніх закладів є розвиток інтересу вихованців до навчання, поважного ставлення до вчителів, розвиток навичок самостійності, включення до активної позакласної роботи. Тому що, виходячи з особливостей організації навчання у виховних колоніях, можна говорити про те, що більшість з них негативно відносяться до навчання, до вчителів та в цілому до школи. Це завдання досягається завдяки авторитету вчителів та вихователів; запровадженням нових методів та засобів навчання; використанням проблемних ситуацій; організацією позакласної роботи; включення засуджених до різних гуртків та спортивних секцій тощо.

Усі неповнолітні особи, у яких відсутня належна кваліфікація для роботи, приєднуються до професійно-технічного навчання. Тому у виховній колонії впроваджена процедура профорієнтації у виборі професії за інтересами. Дана система бере до уваги: інтерес вихованця; потреби установи у певному виробництві; уміння, здібності та уміння вихованця тощо. Щоб визначити можливість кожного засудженого займатись певним видом діяльності, фахівці колонії проводять з ними профорієнтаційні бесіди, психологічні тестування та медичне обстеження.

В основному, провідними видами виробництва в колоніях є: метало- та деревообробка, підприємства легкої галузі промисловості. На професійно-технічне навчання відводиться приблизно 37 годин на тиждень.

Праця засуджених, в основному, використовується у виховних цілях та з метою їх ресоціалізації. Тому для досягнення даної мети у колоніях застосовують продуктивну працю на промисловому підприємстві, навички самообслуговування в житлових зонах, у школі та професійно-технічному училищі, роботу в гуртках.

Отже, залучення вихованців до праці націлено, насамперед, на формування позитивного ставлення до неї, через те, що більшість неповнолітніх до засудження не займалися будь-якими видами праці й мають усталене негативне відношення до неї.

На наш погляд, вся виховна робота має бути спрямована на підготовку до звільнення та ресоціалізацію.

Своєрідною особливістю діяльності виховних колоній є активне залучення громадськості у процес виправлення і ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Асоціації громадян, релігійні і благодійні організації, а також окремі особи можуть приймати участь у виправленні і ресоціалізації засуджених.

Суттєвою формою приймання участі громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених неповнолітніх є піклувальні ради, що створюються при виховних колоніях. На них покладено такі завдання: надання допомоги засудженим з питань соціального захисту; вирішення питань, що пов'язані з покращенням становища засуджених, дотримання їх прав і законних інтересів; здійснення діяльності, що спрямована на вдосконалення навчально-виховного процесу, вирішення питань побутового влаштування таких осіб.

Крім піклувальних рад, можуть формуватись батьківські комітети. До їх складу входять батьки та родичі неповнолітніх засуджених. Їх основна мета - підвищити ефективності виховного впливу на засуджених.

Як правило, батьківський комітет має право: а) ознайомитись з умовами перебування засуджених; б) звертатись по допомогу до громадських та релігійних організацій; в) надавати матеріальну допомогу. Батьківський комітет регулярно здійснює батьківські збори та дні відкритих дверей. Такі заходи дають змогу батькам поспілкуватися з дітьми, подивитися умови проживання, поспілкуватися з працівниками установи.

Важливо підкреслити, що у виховній колоніях є відділення соціальної адаптації. В ній проживають особи, в яких поведінка була правослухняною та яким до звільнення залишилось не більше півроку. До дільниці соціальної адаптації переводять засуджених, котрі що не менше 6 місяців перебували в дільниці ресоціалізації, закінчили навчання у школі або професійно-технічному училищі та яким до закінчення відбування строку залишилось не більше 3-х місяців.

Основна мета існування відділення соціальної адаптації - підготовка засудженого до звільнення. Всі засуджені, які в ній перебувають, знаходяться окремо від інших вихованців та окремо відвідують їдальню, магазин тощо.

Таким чином, проведений аналіз системи соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими в установах виконання покарання дозволяє зробити висновок про те, що вся діяльність установ виконання покарання має здійснюватись з метою підготовки засудженого до звільнення та з метою його ресоціалізації та адаптації до умов середовища.

Висновки до першого розділу

У результаті теоретичного аналізу ми можемо зробити наступні висновки:

1. З кожним днем число неповнолітніх правопорушників збільшується, і велика частка сідає за ґрати. В умовах ізоляції особистість неповнолітнього змінюється в гіршу сторону. Тому при виході на волю більшість неповнолітніх ув'язнених мають багато спільних проблем. Як нами було вказано, Український академічний тлумачний словник трактує поняття «потреба» як необхідність у чомусь, що вимагає задоволення. Адже, для засуджених, які досить довгий час відбували покарання у пенітенціарних установах, адаптація до життя на волі є дуже складною. Тож узагальнивши всі проблеми, з якими стикаються неповнолітні правопорушники, ми виділили три групи проблем: перша категорія проблем пов'язана із задоволенням первинних (базових) потреб, а також потреб у безпеці (їжа, одяг, житло, захищеність тощо), з метою забезпечити основні умови життєдіяльності людини; друга категорія проблем пов'язана з потребами у спілкуванні та встановленні відносин з певними соціальними групами (сім'єю, трудовим колективом тощо) та іншими соціальними потребами, що виникають із входженням особи в нове мікросередовище; третя категорія проблем пов'язана із реалізацією потреб у самоактуалізації (усвідомлення особистих досягнень, компетенції і визнання оточуючими) та самоактуалізації (потреби в реалізації своїх потенційних можливостей, в зростанні як особистості).
2. Підсумувавши можна сказати, що підготовка засуджених до звільнення доволі тривалий процес. Під час здійснення підготовки до звільнення

неповнолітньої особи, яка деякий час була ізольована від суспільства, фахівці повинні враховувати аспект зміни потреб на момент потрапляння в ізольоване середовище, під час перебування в ньому та виявляти специфіку потреб, що виникають після звільнення. Тож, у підготовці до звільнення неповнолітніх ув'язнених, бере участь велика кількість суб'єктів (органи, установи та організації). До них ми відносимо: адміністрацію установи виконання покарання, служба у справах дітей, територіальні структури органу внутрішніх справ, кримінальна поліція у справах дітей органів внутрішніх справ, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, центри реінтеграції бездомних осіб, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органи праці та соціального захисту населення. Так, виправлення неповнолітнього злочинця великою мірою залежить від того, яким буде вплив на нього всіх осіб, що беруть участь у ресоціалізаційному процесі.

3. З метою підготовки неповнолітнього засудженого до звільнення та для успішності ресоціалізаційного процесу у виховних колоніях запроваджена система соціально-виховної роботи. Вона включає три компоненти: соціальну, психологічну та виховну роботу. Соціально-виховна робота покликана сформувати у неповнолітніх засуджених бажання займатися суспільно-корисною працею, бажання навчатися та отримати належну кваліфікацію, нести відповідальність за свої вчинки тощо.

РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ І НАПРЯМКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З НЕПОВНОЛІТНИМИ КОЛИШНІМИ ЗАСУДЖЕНИМИ В ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНИЙ ПЕРІОД

2.1. Соціальна адаптація та соціальна реабілітація колишніх неповнолітніх засуджених

Попадання за ґрати в молодому віці виявляється серйозним випробуванням для людини, фактично, яка ще не почала своє доросле життя. Не меншим випробування стає і «повернення» в суспільство після відбування покарання. Таким чином, тема соціальної адаптації колишніх засуджених є особливо актуальною в наші дні, оскільки вона зачіпає велике коло молодих людей, що перебували певний час в ізоляції і які потребують соціальної підтримки.

Соціальна адаптація неповнолітніх колишніх ув'язнених може бути тільки в тому випадку, коли державою і суспільством вжито всі необхідні заходи для пристосування їх до нормального життя і коли багато в чому усунуті наслідки тюремного ув'язнення, тобто при здійсненні ресоціалізації. Під ресоціалізацією слід розуміти сукупність соціальних, правових, організаційних, педагогічних, психологічних, виховних та інших заходів впливу на засуджених, які застосовуються з метою змінення їх негативних ціннісних орієнтацій, подолання негативних наслідків ізоляції засуджених, закріплення результатів виправлення, включення їх в позитивні соціальні зв'язки і надання їм постпенітенціарної допомоги. Тобто ми говоримо про процес повторного входження колишнього злочинця в систему норм і цінностей, що існують у суспільстві.

Життя змінюється настільки швидко, що люди, котрі пробули кілька років в місцях позбавлення волі, при звільненні фактично потрапляють в зовсім незнайоме їм середовище. Дослідження показують, що приблизно через 1,5 року перебування за ґратами молоді люди вже не бояться в'язниці: вони бояться волі.

Відповідно до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» «соціальна адаптація» визначається як процес засвоєння особами, які відбули

покарання у вигляді обмеження волі, соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного життя[37].

Адаптація людини - основний принцип і умова її життя. Саме пристосування до різноманітних умов будь-якого середовища забезпечує успіх функціонування людини в цьому середовищі. У процесі динамічного розвитку суспільства роль адаптаційних людських можливостей не тільки не зменшилися, а стали ще більш актуальною, завдяки значному розширенню сфери життя людини, де її адаптаційні ресурси знаходяться в більшій напрузі.

Вивчення поняття соціальної адаптації з точки зору психології, дозволяє охарактеризувати соціальну адаптацію як двосторонній процес пристосування особистості до соціального середовища.

Соціальна адаптація – не є автоматично триваючим процесом. В деяких випадках вона може протікати незадовільно, особливо якщо навколишнє соціальне середовище звільненого від покарання не має підкріплення і забезпечення позитивними поглядами, прагненнями та орієнтацією, які передаються йому при стабільному спілкуванні з іншими людьми. Ось чому, можна говорити, що проблема дослідження соціальної адаптації колишніх засуджених стає проблемою належного забезпечення нормального входження колишнього засудженого до життєдіяльності в суспільстві. Соціальна адаптація звільнених від відбування покарання не буде здійснюватись без надання допомоги з боку державних і суспільних інститутів.

Якщо говорити про соціальну адаптації осіб, які відбули покарання, нами представляється доцільним використання терміну «постпенітенціарна адаптація», під яким розуміється двосторонній процес пристосування особистості засудженого до соціального середовища, безпосередньо пов'язаний з комплексом заходів, які проводяться державними установами, органами та інститутами громадянськості, що носять добровільний або примусовий характер з метою закріплення результатів виправлення і попередження вчинення нових злочинів.

Взагалі, постпенітенціарна адаптація має специфічні особливості:

- передумовами її є обов'язкове відбування покарання;

- мета постпенітенціарної адаптації - пристосування осіб, звільнених з місць позбавлення волі до нового соціального середовища для закріплення результатів виправлення та попередження вчинення ними нових злочинів;

- постпенітенціарна адаптація відбувається після звільнення з установ виконання покарання і закінчується досягненням відповідності між очікуваними вимогами суспільства, зокрема, окремих соціальних групі поведінкою раніше засудженої особи;

- завданням постпенітенціарної адаптації осіб, звільнених від покарання, є залучення їх до життя без правообмеження, пов'язаного з покаранням, до нового соціального середовища;

- постпенітенціарна адаптація залежить від адаптаційних навичок і здібностей, які притаманні особі;

- результатом постпенітенціарної адаптації має бути успішна і стабільна психологічна, соціальна, професійна та ментальна інтеграція осіб, звільнених з місць позбавлення волі в соціальне середовище та життя без ризику протиправної поведінки.

Необхідно зазначити, що постпенітенціарна адаптація повинна розглядатися на одному рівні з виконанням покарання і виправним впливом на засуджених. Важливий також психологічний перелом в оцінці необхідності надання допомоги після звільнення і підтримки в загальному значенні виправного впливу на засуджених і звільнених з боку суспільства, так як вирішення таких завдань неможливо здійснювати без його допомоги. У зв'язку з цим необхідно встановити більш тісний взаємозв'язок між державними установами, органами та суспільством з метою ефективно організації проходження процесу адаптації осіб, засуджених до позбавлення волі. Тому належна організація процесу підготовки до звільнення – одна з складових виправної діяльності пенітенціарних установ. Від того, наскільки засуджений буде заздалегідь підготовлений до зміненого за час відбування ним покарання суспільства, залежить його поведінка. У зв'язку з цим процес підготовки до звільнення дуже складний і відповідальний, як для персоналу кримінально-виконавчих установ, так і для засуджених.

Можна виділити дві групи факторів, що ускладнюють процеси постпенітенціарної соціальної адаптації неповнолітніх колишніх засуджених. Перша група - внутрішні причини, тобто несприятливі умови в пенітенціарних установах. Друга група - це зовнішні причини, тобто умови соціального середовища, включаючи упереджене ставлення з боку соціуму, яке часто сприймає колишнього засудженого як девіанта. Тобто виходить, що відбуття покарання саме по собі не реабілітує людину в очах суспільства.

Аналіз значення та особливостей процесу постпенітенціарної адаптації осіб, які відбули покарання, його соціально-психологічних показників показує, що цей процес не завжди відбувається легко і безконфліктно. Колишній засуджений повинен подолати значні перешкоди як внутрішньо-суб'єктивного характеру, так і зовнішні, які не залежать напряму від людини. Все це ускладнює перебіг процесу адаптації колишніх засуджених і складає проблеми, які можна розділити на дві групи. Перша група охоплює проблеми, пов'язані з задоволенням нагальних потреб (житло, продукти харчування, одяг, гроші). Друга група проблем пов'язана з входженням людини в нове мікросередовище - сім'ю, трудовий колектив, найближче побутове оточення. У першому випадку переважають ситуації, обумовлені об'єктивними, незалежними обставинами (відсутність житлового приміщення, проблеми у працевлаштуванні), а у другій групі головну роль відіграють особисті якості особистості, її дії та поведінка, тобто чинники суб'єктивного плану. Всі ці проблеми вирішуються людьми по-різному, виходячи із сформованих умов і особистих можливостей. А вони в певній мірі залежать від віку, статі, освіти, професії та інших параметрів особистості.

Велике значення мають і зовнішні проблеми постпенітенціарної адаптації. Після звільнення з місць позбавлення волі молоді люди зазвичай відчують труднощі в отриманні роботи, освіти, а також у житлово-побутовому влаштуванні. Серед зовнішніх причин слід відзначити також відсутність в Україні, як спеціальних державних служб, так і громадських організацій, які ефективно займаються проблемами колишніх ув'язнених.

Таким чином, очевидно, що в ситуації, коли певна частина українських громадян має за плечима тюремний досвід, необхідні розробка і реалізація цілого комплексу заходів щодо їх постпенітенціарної адаптації. Причому зусилля тут повинні додаватися як з боку держави, так і різних неурядових організацій, асоціацій та фондів. Сталий розвиток будьякої країни відбувається завдяки благополучного життя всіх її громадян і колишні ув'язнені в цьому відношенні не повинні бути винятком.

Відштовхуючись від теоретичних положень, вказаних вище, ми можемо говорити, що соціальна адаптація особистості після звільнення з пенітенціарних установ відбувається в три етапи:

1. Етап орієнтації (відбувається ознайомлення з новим соціальним середовищем);
2. Етап оцінювання (особистість розмежовує компоненти свого життя відповідно до установок, які були вибудовані раніше, на прийнятні і неприйнятні);
3. Етап сумісності (коли об'єкт соціальної роботи успішно адаптується до нових умов життєдіяльності)[7, с. 89].

Слід зазначити, що близько 70 % звільнених з місць позбавлення волі знову опиняються в соціальному середовищі, що свого часу негативно впливало на них. Ось чому багато залежить від того, як складуться відносини між ними та державними структурами, які мають на меті їм допомогти здійснювати соціальний контроль. Тим часом, відсутність спеціалізованих установ, закладів, які займалися б повторною адаптацією колишніх засуджених, створює незвичайну ситуацію – турбота про їх добробут покладається на каральні органи. Майже всі особи після виходу на волю стають на облік в поліцію. При цьому форми контролю не відрізняються різноманітністю: відвідування на дому, бесіди. Доречність такого роду запобігання викликає серйозні підозри та сумніви. Доцільність подібної превентивності викликає серйозні сумніви, оскільки ставить всіх без винятку звільнених в статус підозрюваних.

Слід зауважити, що особи, які відбували покарання, значною мірою відрізняються від громадян, котрі ніколи не відбували покарання. Перш за все, позначається сам факт перебування в колонії або в'язниці, де життя людини суворо регламентовано. Тому найбільш значною складністю, адаптації, є те, що засуджені не звикли приймати самостійних рішень; увесь порядок їх життя визначається адміністрацією установи, вони не планують свій бюджет, не користуються міським транспортом, не забезпечують себе житлом, одягом, продуктами харчування. Вони стають пасивними. Тому завданням постпенітенціарної адаптації в першу чергу є робота із колишніми засудженими, спрямована на їх психологічну підготовку до життя на волі.

На підставі проведеного аналізу нами узагальнено соціальні та психологічні складові постпенітенціарної адаптації, а також визначені шляхи і напрямки її оптимізації в Україні (табл.1).

Таблиця 1

Складові постпенітенціарної адаптації та шляхи її оптимізації

Соціальні та психологічні складові постпенітенціарної адаптації	Шляхи та напрямки оптимізації постпенітенціарної адаптації
Загальні	Загальні
Психологічна готовність неповнолітнього до виходу на волю; посилення ролі засудженого у вирішенні питань адаптації; усвідомлена діяльність засудженого щодо проблем пристосування до нового соціального середовища; рівень особистої адаптації колишніх засуджених.	Соціально-психологічна підготовка з розвитку адаптаційних навичок в останні півроку перебування засудженого в місцях позбавлення волі. Сюди входить перелік заходів, які забезпечать звільненій особі умови для здійснення її адаптації в постпенітенціарний період.
Конкретні	Конкретні
Влаштувати побачення неповнолітніх засуджених з рідними, пересування без	Зняття обмеження на відвідування засуджених, які відбувають останні

<p>супроводу; надання допомоги адміністрацією виправної установи засудженим; здійснення контролю за поведінкою неповнолітніх осіб.</p>	<p>шість місяців покарання. Також проінформувати родичів про місце і час звільнення засудженого. Проведення організаційно-просвітницької роботи із засудженими щодо їх трудового і побутового влаштування після звільнення. Виконання заходів, що спрямовані на надання допомоги для успішної нормалізації або відновлення соціальних зв'язків.</p>
<p>Доступність та можливість надання психологічної та соціальної допомоги після звільнення.</p>	<p>Встановлення взаємозв'язків між державними установами та психологічними службами, які надають допомогу колишнім засудженим. Збільшення кількості спеціалізованих закладів або центрів для надання допомоги таким особам.</p>
<p>Професійна реадaptaція осіб звільнених з місць позбавлення волі.</p>	<p>Гарантування колишнім засудженим місця на ринку праці, а також зміна сприймання суспільством колишніх засуджених. Цю проблему мають вирішувати відповідні органи державної влади, які мають зробити для колишніх засуджених такі умови, в яких вони зможуть повноцінно функціонувати у суспільстві.</p>
<p>Підтримка сім'ї та розвиток родинних стосунків звільненого з місць позбавлення волі.</p>	<p>Розробка та реалізація державних та громадських програм і проектів щодо реабілітації колишніх засуджених та їх</p>

	сімей.
Ризик потрапляння на повторний кримінальний шлях неповнолітніх колишніх засуджених.	Розробка системних заходів, спрямованих на те, щоб особистість ставала на новий шлях та не поверталася до кримінального середовища.

Слід зазначити, що умови життя людини постійно змінюються, і вона повинна постійно пристосовуватися до різних умов життя, і все це відбувається тільки в нормальних умовах, поза ізоляцією від суспільства. Після звільнення від покарання особі знову доводиться пристосовуватися до інших, кардинально відмінних від умов пенітенціарного закладу - до умов свободи. Водночас вона стикається з правовими та соціально-психологічними проблемами.

Саме успішність соціальної адаптації забезпечує результативність соціальної реабілітації. Нерозв'язані проблеми у ході соціальної реабілітації можуть бути перешкодою на шляху адаптації.

Соціальна реабілітація колишніх неповнолітніх засуджених - це складний, багатогранний та тривалий процес. Він охоплює комплекс питань їх психологічної, моральної, практичної підготовки до життя в суспільстві, а також освоєння нових соціальних ролей, побудови корисних контактів, усунення або нейтралізації негативних чинників, що заважають даній категорії осіб повернутися до нормальної життєдіяльності в чесності із законом.

Аналізуючи українське законодавство, можна сказати, що цілісного розуміння поняття соціальної реабілітації немає. В законах України немає однозначного трактування соціальної реабілітації.

Визначення поняття «соціальна реабілітація» вперше згадується в Законі України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», де соціальна реабілітація розуміється як вид соціальної роботи, що спрямована на відновлення основних соціальних функцій, морального, фізичного та психологічного здоров'я, а також відновлення соціального статусу особистості. Вдруге, поняття соціальна реабілітація в українському законодавстві тлумачиться в Законі України «Про

реабілітацію інвалідів в Україні», де під соціальною реабілітацією розуміють систему заходів, які спрямовані на створення й забезпечення умов для повернення особи до активної участі в життєдіяльності та здатності до самостійної діяльності.

Якщо виходити з визначення О. В. Безпалько, то соціальна реабілітація - це комплекс заходів, які спрямовані на відновлення втрачених соціальних зв'язків внаслідок зміни соціального статусу[1, с. 39].

У словнику-довіднику соціального працівника зазначається, що соціальна реабілітація це відновлення основних соціальних функцій особи, їх соціальної ролі як суб'єктів всіх сфер життя суспільства[20, с. 59].

Отже, під поняттям «соціальна реабілітація» ми розуміємо, що це комплекс заходів, спрямованих на відновлення основних соціальних функцій особистості для повноцінного функціонування в суспільстві та створення таких умов, щоб колишні засуджені якнайшвидше повернулися до активної участі в соціумі.

Соціальна реабілітація можлива тільки у разі, якщо буде супроводжуватися:

- включенням людини у сферу праці (навчання);
- встановленням здорових сімейних відносин (і в батьківській, і усвоїй сім'ї);
- відновленням комунікативних громадських зв'язків;
- зміцненням системи моральних цінностей як регулятора соціальної поведінки.

Характерними особливостями соціальної реабілітації осіб, які відбули покарання, є наступні:

- Процес соціальної реабілітації починається з моменту звільнення, і завершується відповідністю між очікуваними вимогами суспільства і поведінкою раніше засудженої людини;
- завданням соціальної реабілітації є залучення колишніх засуджених до життя без правообмежень, що передбачає їх вільне і добровільне прийняття нормативних вимог даного середовища, дотримання кримінально-правових норм;

- соціальна реабілітація залежить від адаптаційних навичок і здібностей, як властивих індивіду спочатку, так і тих, що сформувалися в умовах виконання покарання;
- успіх соціальної реабілітації в деякій деякою мірою залежить від співвідношення системи особистісних установок звільненого і вимог, що пред'являються суспільством;
- соціальна реабілітація може бути забезпечена лише за наявності позитивної соціальної спрямованості мікросередовища та особистості колишнього засудженого.

Всіх осіб, які звільняються з місць позбавлення волі, можна розділити на три категорії.

1. особи, які повністю виправилися в період відбування покарання. Після звільнення вони прагнуть активно включитися в чесне трудове життя і самостійно подолати труднощі, з якими звільнений стикається в період адаптації;
2. особи з дефектами виховання. Ці дефекти можуть бути у світогляді, свідомості, в моральних установках, а також у сфері трудових навичок. Поведінка цієї категорії осіб після звільнення багато в чому залежить від умов навколишнього середовища, в яке вони потраплять;
3. особи, які не виправилися в процесі відбування покарання. За час перебування в місцях позбавлення волі, вони не змогли позбутися своїх злочинних поглядів, нахилів, установок, а іноді навіть злочинного світогляду. Що ще гірше, в інших випадках ці особи в місцях позбавлення волі збагатили свій злочинний досвід, розвинули злочинні навички.

Тож, соціальна реабілітація залежить від рівня соціального відчуження особистості, характеру кримінальної діяльності, її період, стану мікросередовища, в якому вона знаходиться. Найскладніше реабілітувати осіб, які вчинили насильницькі злочини, а легше - грабіжників, хабарників тощо.

Показниками інтенсивності рецидиву злочину є його періоди, тобто тривалість часу, який минув з моменту звільнення особи з установ виконання покарання до моменту вчинення нового злочину.

Більшість нових злочинів, вчинених особами, які відбули покарання у пенітенціарних установах, становлять до 3 років з дня звільнення. Однак, більшість злочинів вчиняються протягом одного року після звільнення, надалі можливість рецидивів потроху зменшується.

Таким чином, процес реабілітації звільнених з пенітенціарних установ зазвичай завершується протягом трьох років. Найважчий час для реабілітації – термін від 3 до 6 місяців. Саме в цей час потрібна найінтенсивніша робота з управління процесом соціальної адаптації звільнених, контроль за їх поведінкою у повсякденному житті, в громадських місцях, у сфері спілкування. В ситуації, коли колишній засуджений не має бажання влаштуватися на роботу чи після працевлаштування звільнився з неї, не має постійного місця проживання, порушує громадський порядок тощо, то це говорить про те, що процес соціальної адаптації протікає незадовільно і може бути здійснення повторного рецидиву.

Під час проведення соціально-реабілітаційної роботи з неповнолітніми, фахівці дотримуються технологічного алгоритму, який включає:

- збір та аналіз даних про неповнолітнього, який звільняється;
- знайомство з родиною, найближчим оточенням неповнолітнього;
- проведення бесіди з неповнолітньою особою для з'ясування інформації про його психологічні особливості, вивчення думок щодо подальших дій засудженого, особливості взаємовідносин з батьками, бажання навчатися тощо;
- створення «індивідуальних діагностичних карт»;
- створення індивідуальної реабілітаційної програми для соціальної адаптації;
- створення плану соціального супроводу;

При проведенні соціально-реабілітаційної роботи з батьками, механізм дій охоплює:

- знайомство з родиною;
- сприяння створенню позитивної сімейної атмосфери;
- складання плану соціального супроводу сім'ї;
- консультативна робота для запобігання конфліктних ситуацій в межах родини.

У разі, якщо проводиться соціально-реабілітаційна робота з найближчим оточенням, то вона розпочинається зі знайомства. Дана взаємодія спрямована на виявлення найбільш важливих людей для клієнта з його оточення, з'ясування їх психологічних особливостей, мотивів подальшого спілкування. Проаналізувавши отриману інформацію та розробивши стратегію втручання, проводиться консультативна робота з близьким оточенням.

Важливою частиною соціальної роботи із зазначеною категорією осіб є співпраця з державними установами та громадськими спільнотами. Вона включає такі компоненти:

- представництво та захист інтересів неповнолітнього;
- встановлення взаємозв'язку між різними структурами;
- співпраця спеціалістів різних організацій з метою допомоги клієнту.

Таким чином, процес соціальної адаптації та соціальної реабілітації колишнього засудженого буде проходити успішно, коли для цього створено всі необхідні умови.

2.2. Постпенітенціарний соціальний супровід колишніх неповнолітніх засуджених

Основною ефективною технологією соціальної роботи у процесі соціальної адаптації неповнолітніх, які повернулись із місць позбавлення волі, є соціальний супровід.

У словнику-довіднику соціального працівника М. П. Василенко, соціальний супровід визначається як робота, що спрямована на здійснення соціальної опіки,

допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання складних життєвих обставин[4, с. 268].

Так, соціальний супровід І. Д. Зверєва визначає як вид соціальної діяльності, що спрямована на надання комплексу послуг впродовж певного терміну[13, с. 255].

Головною метою соціального супроводу є допомога неповнолітнім у проходженні процесу ресоціалізації та адаптації після відбування покарання та запобігати повторенню рецидивів.

Постпенітенціарній соціальний супровід – це цілеспрямована діяльність державних та недержавних організацій, соціального працівника з питань реалізації соціальної політики щодо осіб, які повернулись із місць позбавлення волі, з метою створення необхідних умов для позитивної соціалізації.

Основними організаційними формами постпенітенціарного соціального супроводу виступає індивідуальна та групова роботи, а методами – консультування, представництво прав, психокорекція, тренінгові форми набуття соціальної компетенції та інші методи соціальної впливу.

Соціальний працівник для забезпечення рівня постпенітенціарного соціального супроводу повинен бути освіченим у різних питаннях, що стосуються досягнення мети.

Постпенітенціарній соціальний супровід можна трактувати як технологію соціальної роботи, яка полягає у створенні умов для ресоціалізації неповнолітніх, які звільнені з місць позбавлення волі, а за потреби – і представництво їх інтересів у правозахисній діяльності з метою дотримання прав та свобод покараних.

Створення умов для позитивної соціалізації колишніх засуджених, полягає в обізнаності своїх прав і обов'язків, які передбачені українським законодавством.

Мета соціального супроводу досягається завдяки реалізації певних завдань, а саме:

- допомога неповнолітнім щодо оволодіння основами українського законодавства з питань відстоювання прв таких осіб;

- переконати неповнолітніх, які звільнилися з установ виконання покарання, що успішна ресоціалізація та соціальна адаптація відбудеться тільки за рахунок їх активної діяльності ;
- налагодження співпраці громадських об'єднань та державних структур щодо вирішення соціальних проблем неповнолітніх;
- проводити консультування в соціально-психологічному напрямку з даною категорією неповнолітніх щодо проблем міжособистісних стосунків;
- визначити першочергові соціальні проблеми неповнолітніх, які виникли після повернення з місць позбавлення волі;
- проводити роботу з сім'єю та найближчим оточенням неповнолітніх осіб, що сприятиме успішній взаємодії між ними.

Соціальний супровід повинен здійснюватись поетапно. Тому, соціальний супровід означеної категорії осіб, складається з таких етапів:

1. підготовка до проведення роботи, встановлення контакту та взаємодії, формулювання плану соціального супроводу;
2. реалізація поставлених задач;
3. припинення соціального супроводу.

Соціальна робота з даною категорією осіб починається ще в установах виконання покарання не в наслідок звернення клієнта, а через ініціативу соціального працівника. Це зумовлено тим, що дана категорія клієнтів не бажає взаємодіяти з працівниками соціальних служб. Зокрема, це зумовлено тим, що після повернення з місць позбавлення волі перші дні виявляються найбільш критичними, що може ускладнювати процес ресоціалізації. Як свідчить практика центрів соціальних служб, велика частина таких осіб є з родин, які ведуть аморальний та асоціальний спосіб життя або є сиротами, і тому, в перші дні після повернення з таких установ змушені повертатися до попереднього місця проживання і тим самим, потрапляє у негативне середовище, що згубно буде впливати на неповнолітнього.

Соціальний працівник, який надаватиме допомогу клієнту, повинен заочно вивчити ситуацію до знайомства з ним. За місяць до звільнення особи повинна надходити інформація у соціальні служби за місцем проживання неповнолітнього з пенітенціарної установи, де він відбуває покарання. Лише після цього соціальний працівник може приступати до роботи.

Першим етапом є підготовчий. На цьому етапі соціальний працівник повинен вивчити родину, в яку повертається неповнолітній. Якщо родина не веде асоціальний спосіб життя, то соціальний працівник може виконати такі дії:

- ознайомити членів родини стосовно вирішення першочергових проблем неповнолітнього;
- проаналізувати всі ймовірні варіанти зайнятості клієнта (працевлаштування чи продовження навчання);
- вивчити найближче соціальне оточення, з якими спілкувався неповнолітній до ув'язнення і за потреби провести соціально-педагогічні заходи стосовно членів оточення з метою попередження рецидиву;
- в установу відбування покарання надіслати лист для інформування майбутнього клієнта щодо можливостей співпраці після виходу на волю.

Якщо родина неповнолітньої особи веде асоціальний спосіб життя, то потрібно починати роботу з соціальної допомоги даній сім'ї та якщо, родина не визнана асоціальною, а тільки лише як неблагополучна, то ефективність допомоги підвищується. Тоді потрібно ще вивчити ситуацію в родині, члени якої можуть бути клієнтами соціальної допомоги.

Також, соціальному працівникові доцільно встановити контакти з інтернатною установою, де перебували неповнолітні ув'язнені, які не мають родини і житла. Тому що, для даної категорії осіб потрібно завчасно знайти місце проживання. Це можуть бути соціальні гуртожитки, кризові центри, притулки, громадські або релігійні організації. Наприклад, притулки

традиційних професійних конфесій можуть запропонувати особі житло, харчування, одяг, зайнятість.

Завдяки підготовчому етапу виникає розуміння того:

- де буде проживати неповнолітня особа;
- як будуть вирішені першочергові потреби;
- перспектива зайнятості;
- чи сприятиме найближче оточення неповнолітнього успішній адаптації та ресоціалізації.

Важливим підсумком першого етапу є формулювання плану соціального супроводу. Він містить такі складові:

- медична допомога;
- визначення психологічних особливостей клієнта;
- психологічна корекція стану клієнта;
- консультації щодо правової допомоги;
- робота з родиною та найближчим соціальним оточенням;
- популяризація здорового способу життя;
- робота щодо допомоги у працевлаштуванні чи навчанні;
- організація змістового дозвілля.

Другий етап - реалізація соціального супроводу. Він є головним етапом надання соціальної допомоги клієнту. На цьому етапі вирішуються завдання, застосовуються заплановані методи засоби втручання, і при необхідності коригуються дії та обираються інші методи втручання.

Зміст роботи на даному етапі соціального супроводу завжди багатогранний. Він, як правило, залежить від індивідуальних особливостей клієнта та його потреб. При роботі можуть використовуватися різного роду тренінги, консультації, бесіди, заходи медичні чи юридичні, сприяння працевлаштування та навчання, психотерапія тощо.

Варто підкреслити, що соціальний супровід ґрунтується на систематичному індивідуальному підході та при виборі форм, методів, засобів, беззаперечно спирається на індивідуальні потреби клієнта.

Як зазначає І. Д. Зверєва, основними формами соціальної роботи при реалізації соціального супроводу є:

- індивідуальна робота, що полягає у наданні соціальних послуг відповідно до потреб особистості;
- соціальне навчання, суть якого полягає в отриманні соціальної освіти, що здійснюють освітні заклади державного та приватного рівнів;
- консультування, що полягає у виявленні психологічних проблем та пошук шляхів їх подолання;
- підтримка різних напрямків (соціальна, психологічна, педагогічна, юридична підтримка), сутність якої полягає у наданні професійної допомоги фахівцями соціальної роботи.

Так, основним результатом другого етапу є зміни, які відбулися сталися з клієнтом чи ситуацією.

При здійсненні соціального супроводу соціальний працівник виконує такі функції:

- оцінююча (визначення потреб клієнта);
- допоміжна (забезпечення послуг клієнту, якщо він сам не здатний вирішити свої проблеми);
- консультативна (надання інформації про наявні ресурси і методи допомоги);
- організаційна (ініціювання зусиль різних установ і фахівців для задоволення потреб клієнта);
- освітньо-виховна (забезпечення клієнта необхідними знаннями);
- координаційна (об'єднання різних установ та фахівців щодо допомоги клієнту);

- посередницька (спрямування клієнтів до відповідних закладів та фахівців);
- адвокатська (захист прав та інтересів клієнта).

Третій етап – припинення соціального супроводу. Згідно результатів другого етапу робляться висновки про призупинення чи продовження надання соціальних послуг. Цей етап ще називають підсумковим і він включає:

- зміни, які відбулися після соціального супроводу;;
- виявлення потреб, які виникли внаслідок змін;
- розроблення додаткового плану соціального супроводу, за умови, якщо це потрібно;
- підготовка клієнта до призупинення надання соціальної допомоги;
- додаткова кураторська робота для запобігання негативних наслідків.

Після припинення надання соціальних послуг відбувається оцінка результативності. До головних критеріїв оцінки відносять:

- чисельність клієнтів та кількість послуг, що ними скористалися;
- число звернень;
- різновиди проблем, які повинно було вирішити;
- види соціальних послуг;
- результати соціальної допомоги клієнту;
- досягнення мети спільної діяльності.

Основними чинниками успішної соціальної адаптації та ресоціалізації неповнолітніх, які повернулись з місць позбавлення волі є:

- наявність місця проживання;
- наявність юридичних документів;
- матеріальний стан;
- навчання та працевлаштування;
- плани на майбутнє;
- соціально-психологічний стан [7, с. 98].

Варто врахувати, що сьогодні постпенітенціарний соціальний супровід неповнолітніх, які відбули покарання здійснюється у формі соціального патронажу. Його визначають як вид соціального обслуговування, що полягає у постійній соціальній опіці, відвідуванні житла соціальним працівником, наданні їм необхідної допомоги.

Так, відповідно до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» соціальний патронаж визначається як напрям надання допомоги колишнім засудженим, шляхом надання комплексу юридичних, психологічних, медичних, соціально-побутових, інформаційних та інших заходів з метою їх соціальної адаптації до життя[8].

Ця технологія соціальної роботи передбачає провідування клієнта на дому з метою проведення різних напрямків роботи, що дозволяє встановити і підтримувати зв'язки з родиною, своєчасно виявляти нагальні потреби та швидко надавати допомогу.

Соціальний патронаж дає змогу стежити за клієнтом у ненапружених та природніх умовах. Це дає можливість отримати більш правдиву інформацію про клієнта. Зокрема, при роботі соціальний працівник повинен дотримуватись принципів конфіденційності та добровільності.

Основна мета соціального патронажу – створити умови для самостійного вирішення клієнтом своїх проблем.

Соціальний патронаж має здійснюватись відділенням соціального захисту населення, службами у справах дітей, центрами ЦСССДМ.

Соціальний патронаж покликаний надавати допомогу особам, які опинились у складних життєвих обставинах і не можуть без сторонньої допомоги подолати власні життєві проблеми.

Тому, виходячи з цього, дана технологія соціальної роботи вміщує такі елементи:

- профілактична діяльність (попередження вчинення рецидивів);
- підтримка клієнта;

- соціальний догляд (надання послуг для підтримки життєдіяльності особи).

Дана технологія соціальної роботи здійснюється стосовно звільнених осіб, які звернулися по допомогу до суб'єктів соціального патронажу протягом півроку з дня звільнення з пенітенціарних установ.

Таким чином, соціальний патронаж покликаний вирішувати такі завдання як проведення діагностичної роботи, а саме ознайомлення з умовами життя, вивчення факторів ризику, з'ясування проблемних ситуацій, проведення оцінки стану клієнта, особливості проблем, здійснення реабілітаційних заходів, надання послуг відповідно до індивідуальних потреб клієнта.

2.3. Емпіричне дослідження та аналіз визначення ресоціалізаційного потенціалу неповнолітніх, які відбули покарання

Одним з головних завдань системи виконання покарань є ресоціалізація неповнолітніх, які готуються до виходу на волю. Ресоціалізація впливає на процес адаптації неповнолітньої особи до умов середовища і тим самим, визначає його подальше життя та пристосованість до соціуму загалом.

В системі діяльності пенітенціарних установ застосовуються, проводяться та впроваджуються різні заходи щодо ресоціалізації таких осіб. Натомість, можна констатувати, що такі заходи не завжди є ефективними. Дана проблема полягає в тому, що заходи ресоціалізаційного характеру проводять без визначення ресоціалізаційного потенціалу та готовності адаптації кожного вихованця, а лише заганяють всіх під одну рамку. Тому, на нашу думку, важливо визначати рівень ресоціалізаційного та адаптаційного потенціалу кожного вихованця перед звільненням з пенітенціарної установи та після виходу на волю.

Відповідно до завдань нашої магістерської роботи, ми провели дослідження щодо визначення ресоціалізаційного потенціалу та адаптаційних можливостей вихованців пенітенціарної установи перед звільненням та після

виходу на волю, а також виявити проблеми, з якими стикаються колишні засуджені.

Завдання дослідження:

1. визначити коло проблем неповнолітніх засуджених перед виходом на волю;
2. визначити основні проблеми, з якими стикаються колишні засуджені при виході на волю;
3. дослідити вплив навчання на постпенітенціарну адаптацію колишніх засуджених.

Дослідження проводилося на базі Прилуцької виховної колонії управління ДПСУ в Чернігівській області. В ході емпіричного дослідження брали участь 36 вихованців чоловічої статі та з них 3 особи, які відбули покарання та навчаються в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя.

Емпіричне дослідження складалося з таких етапів:

1. Організаційний етап;
2. Емпіричне дослідження;
3. Інтерпретація даних.

Дослідження відбувалось за допомогою авторського анонімного опитувальника «Актуальні проблеми неповнолітніх засуджених, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі». (див. додаток А). Щоб визначити коло проблем, нами було окреслено дві їх категорії:

1. проблеми, які пов'язані із задоволенням базових потреб:
 - оформлення та відновлення документів;
 - визначення місця проживання;
 - працевлаштування та навчання;
 - проблеми зі здоров'ям.
2. Проблеми, які пов'язані з потребами у спілкуванні та встановленні відносин з:
 - проблеми у відносинах з сім'єю;

– проблеми у взаєминах з друзями та знайомими.

За результатами анкетування було з'ясовано, що найбільша частка неповнолітніх, а саме 89%, мають проблеми з працевлаштуванням та навчанням. Саме такий великий відсоток свідчить про те, що більшість вихованців рідко відвідували школу, не виконували домашні завдання та деякі з них, які навчалися у ПТУ теж систематично прогулювали заняття та були відраховані з установи. І як наслідок цього, мають занижений інтелект та відсутність освіти та кваліфікації.

У ході дослідження, було встановлено, що надзвичайно великий відсоток вихованців, а саме 44%, мають проблеми з оформленням та відновленням документів. На наш погляд, ця проблема є досить актуальною і потребує особливої уваги. Адже, наявність документів, які посвідчують особу є головними критеріями для успішної ресоціалізації та повноцінного життя в суспільстві.

17% засуджених мають проблеми з місцем проживання. Ми вважаємо, що даній проблемі потрібно приділяти увагу ще задовго до звільнення неповнолітньої особи з установ виконання покарання, адже наявність житла є однією з першочергових потреб людини. В наш час, таку проблему можна вирішити за допомогою різних державних установ, які були перераховані вище.

11% неповнолітніх засуджених мають проблеми зі здоров'ям. Дана проблема є досить актуальною у виправних колоніях, адже хвороби там поширюються швидко і тому, цим питанням повинні займатися фахівці установи та перенаправляти захворюваних до закладів охорони здоров'я. (див рис. 1, додаток В).

На запитання «Чи є у Вас проблеми у спілкуванні з вашою сім'єю?» відповіли 92% вихованців. Це свідчить про те, що майже у всіх неповнолітніх засуджених напружені стосунки з рідними. Тому, працівники пенітенціарних установ повинні сприяти налагодженню таких відносин, адже це є необхідною умовою успішної ресоціалізації такої особи.

На запитання «Чи маєте проблеми у спілкуванні з друзями та знайомими?» відповіли 75% опитуваних. Адже найближчі друзі відмовляються від будь-якого роду спілкування з такими особами та відчують від них загрозу. Також є знайомі, які навпаки, підбурюють до вчинення нових злочинів. (див. рис. 2, додаток Г).

Також нами було проведено опитування колишніх засуджених про проблеми, з якими вони зіткнулися при виході на волю, які на даний момент навчаються в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя. Число осіб – 3.

За результати опитування було з'ясовано, що всі вони зіткнулися з проблемою навчання, і тим самим, з проблемою працевлаштування. Так як, відсутність кваліфікації впливає на пошук роботи. Тому, вони вступили на навчання до ВНЗ. На запитання про проблеми визначення місця проживання всі відповіли, що з такою проблемою не стикалися, адже мають сім'ї.

На запитання «Чи є у Вас проблеми у спілкуванні з вашою сім'єю?» всі опитувані відповіли – «так». Як зазначали вони самі, батьки осуджують їх за вчинки, які вони скоїли і їм важко прийняти той факт, що вони відбували покарання.

На запитання «Чи маєте проблеми у спілкуванні з друзями та знайомими?» всі відповіли – «так». Було з'ясовано, що деякі з них втратили друзів, через те, що вони не мали бажання спілкуватися з такою особою і вважали, що таке спілкування може їм зашкодити. Але, є і позитивна сторона, так як, всі вони зазначили, що у ході навчання знайшли нових друзів.

Отже, узагальнюючи результати проведеного дослідження, ми можемо говорити про те, що безсумнівно всі вихованці колонії мають проблеми. Тому, при здійсненні ресоціалізаційного процесу в умовах виховних колоній потрібно враховувати потреби кожного вихованця і відповідно до них проводити ресоціалізаційні заходи.

Таким чином, за результатами нашого опитування з колишніми засудженими, ми можемо стверджувати, що всі вони стикаються з низкою проблем, які вимагають розв'язання.

Зокрема, нами досліджено вплив навчання на постпенітенціарну адаптацію колишніх засуджених.

В емпіричному дослідженні прийняли участь колишні засуджені чоловічої статі, на даний час студенти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Для проведення дослідження ми використовували такий метод як бесіда.

Всі опитувані зазначили, що вступ до навчання позитивно вплинув на їх соціальну адаптацію до умов середовища. По-перше, вони мають змогу отримати спеціальність, і як наслідок, в майбутньому працевлаштуватися за обраною спеціальністю. По-друге, всі студенти відповіли, що в процесі навчання в них збільшилось коло спілкування та з'явилися близькі друзі. Також у ході спілкування, було з'ясовано, що вони всі порвали взаємозв'язки з колишніми друзями, які підбурювали їх на вчинення злочинних дій. І як наслідок, можна говорити про те, що навчання дало змогу колишнім засудженим адаптуватися до умов середовища та подолати бар'єри у спілкуванні з однолітками, особами протилежної статі та і взагалі, з незнайомими людьми.

Висновки до другого розділу

Таким чином, в результаті аналізу ми дійшли наступних висновків:

1. Проблема адаптації до життя в суспільстві, осіб звільнених з місць позбавлення волі, є складною. Адже такі особи знаходяться в умовах, які перешкоджають позитивній реабілітації: ізоляція від звичного оточення, відірваність від суспільства, підневільний спосіб життя, обмеження у задоволенні своїх потреб, перебування зі злочинцями, як правило, деградованими розумово й морально, не тільки завдають їм матеріальних збитків, але й призводять до негативних змін у їх психіці, знижують їх соціальну цінність.

2. В загальному вигляді, соціальна адаптація – це процес активного пристосування індивіда до умов соціального середовища. В роботі з колишніми засудженими використовують термін «постпенітенціарна адаптація», під яким розуміється двосторонній процес пристосування особистості засудженого до соціального середовища, безпосередньо пов'язаний з комплексом заходів, які проводяться державними установами, органами та інститутами громадянськості, що носять добровільний або примусовий характер з метою закріплення результатів виправлення і попередження вчинення нових злочинів.
3. Узагальнені соціальні та психологічні складові постпенітенціарної адаптації, а також визначені шляхи і напрямки її оптимізації сприятимуть створенню нормальних умов для постпенітенціарної адаптації, що є найважливішим завданням державних органів і громадянськості, основним напрямком попередження рецидивної злочинності.
4. Процес соціальної адаптації забезпечує ефективність соціальної реабілітації. Таким чином, нерозв'язані проблеми у процесі соціальної реабілітації можуть стати непереборною перешкодою в період адаптації.
5. Соціальна реабілітація вважається успішною, коли суспільно-корисні зв'язки звільненого з установ виконання покарання в основних сферах життєдіяльності встановлені і не мають суттєвих відхилень (нормальні стосунки в сім'ї, наявність житла, реєстрація за місцем проживання, постійне місце роботи, отримання освіти, участь у громадській діяльності, корисне проведення дозвілля, підвищення свого культурного рівня тощо). Соціальна адаптація звільненого передбачає розрив зв'язків із злочинним середовищем та іншими особами, чия поведінка характеризується

як антисоціальна, а також тоді, коли колишній засуджений не втягується до злочинних дій та не виникає повторний рецидив.

6. Основною ефективною технологією соціальної роботи у процесі соціальної адаптації неповнолітніх, які повернулись із місць позбавлення волі, прийняти вважати соціальний супровід. Його суть полягає в наданні цілого комплексу послуг протягом певного періоду з метою створення умов для позитивної соціалізації даної категорії громадян. У випадку, коли мова йде про осіб, які звільнилися з установ виконання покарання, то доцільно вживати термін «постпенітенціарний соціальний супровід».
7. За результати дослідження, виявлено, що всі засуджені мають проблеми різного характеру. Найбільш типовими проблемами для більшості засуджених є працевлаштування та отримання освіти, проблеми з відновлення та оформлення документів та проблема з визначенням місця проживання. Також дуже гостро стоїть питання взаємовідносин засуджених зі своєю сім'єю. Тому, задля задоволення цих потреб, повинна проводитись комплексна робота, яка враховуватиме всі наявні проблеми при виході засудженого на волю з метою успішної ресоціалізації та адаптації до суспільства.
8. Дослідивши питання щодо проблем, з якими стикаються колишні засуджені, ми прийшли до висновку, що в основному головною їх проблемою було отримання спеціальності та влаштування на роботу. І як показали, результати емпіричного дослідження, всі опитувані подолали дану проблему шляхом вступу до ВНЗ.
9. Розглянувши проблему впливу навчання на постпенітенціарну адаптацію даної категорії осіб, ми дійшли до висновку, що навчання позитивно вплинуло на них та дало змогу швидше адаптуватися до умов середовища.

ВИСНОВКИ

Отже, всі засуджені перед виходом на волю, незалежно від віку, статі, соціального статусу, попереднього досвіду перебування в місцях позбавлення волі, життєвого досвіду, стану здоров'я, мають багато спільних актуальних проблем, з якими доведеться зіштовхнутися на волі. Всі ці проблеми, в першу чергу, пов'язані із входженням колишнього ув'язненого до нового мікросередовища. Також виникає така проблема як самостійне задоволення своїх як базових потреб, так і потреб вищого рівня. Засуджені, які перебувають у місцях позбавлення волі або колишні засуджені не мають змоги або бажання задовольняти такі потреби самостійно.

Здійснюючи підготовку до звільнення засудженого з пенітенціарної установи, яка деякий час була ізольованою від суспільства як природного середовища проживання, фахівці повинні враховувати фактор різкої зміни потреб на час перебування в ізоляції, конкретні потреби особистості в ув'язненні та зрозуміти ті потреби, які виникають після звільнення та підготувати засудженого до їх власного задоволення.

Так, основним засобом виправлення і ресоціалізації засуджених, є соціально-виховна робота, яка покликана забезпечити всі умови для навчання та отримання кваліфікації засудженими. Адміністрація виховних установ всебічно сприяє такому виду діяльності та за необхідності надає всі необхідні матеріали.

Для засуджених, які довгий час відбували покарання, втратили соціально корисні зв'язки та здебільшого не мають житла, професії та навіть належної освіти, пристосування до життя на волі в сучасних умовах є дуже нелегкою. Успішна соціальна адаптація колишніх засуджених є одним із пріоритетних напрямів державної політики, оскільки труднощі у відновленні свого соціального статусу та повернення до звичайних умов життя спричиняють те, що особи, які звільнилися з установ виконання покарань, повертаються на кримінальний шлях, через що зростає рівень рецидиву злочинів.

Щодо соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, процесу їх ресоціалізації нами представляється доцільним використання терміну «постпенітенціарна адаптація», під яким розуміється двосторонній процес

пристосування особистості засудженого до соціального середовища, безпосередньо пов'язаний з комплексом заходів, які проводяться державними установами, органами та інститутами громадськості, що носять добровільний або примусовий характер з метою закріплення результатів виправлення і попередження вчинення нових злочинів.

Результатом постпенітенціарної адаптації є успішна і стабільна психологічна, соціальна, професійна та ментальна інтеграція осіб, звільнених з місць позбавлення волі в соціальне середовище та життя без ризику протиправної поведінки.

Багато в чому процес соціальної адаптації залежить від успішності соціальної реабілітації. Адже, невирішені проблеми в ході соціальної реабілітації перешкоджатимуть входженню індивіда до соціального середовища. Тому, соціальну реабілітацію ми визначаємо як процес відновлення основних соціальних функцій особистості для повноцінного функціонування в суспільстві.

Також нами було обґрунтовану основну технологію соціальної роботи з колишніми засудженими, яку ми називаємо постпенітенціарний соціальний супровід. Його метою є надання комплексу соціальних послуг для успішного проходження процесу ресоціалізації. Головною формою проведення соціального супроводу є соціальний патронаж, який покликаний надавати допомогу клієнтам безпосередньо на дому.

У процесі магістерського дослідження нами було проведено емпіричне дослідження, яке дало змогу з'ясувати всі нагальні потреби неповнолітніх засуджених при відбуванні покарання та після виходу на волю. Тому, на нашу думку, у процесі ресоціалізації, в першу чергу, потрібно враховувати всі ці потреби і здійснювати діяльність виходячи з даних потреб. При здійсненні такої роботи повинні приймати участь велике коло спеціалістів та установ. Тільки за таких умов відбуватиметься успішна ресоціалізація таких осіб не тільки за межами пенітенціарних установ, а й задовго до виходу на волю.

Таким чином, завдання виконані в повному обсязі, мета досягнута - визначили та дослідили особливості ресоціалізації неповнолітніх у постпенітенціарний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
<http://194.44.152.155/elib/local/sk742813.pdf>
2. Беца О. В., Кушнірова Т. В. Постпенітенціарний патронаж: соціальна адаптація осіб, які відбули кримінальні покарання. Київ : Леся, 2014. 259 с.
3. Бруснигина А. В. Социальная адаптация бывших молодых заключенных. [Электронный ресурс]– Режим доступа:
<http://www.fa.ru/chair/socio/research/Documents/congress2012-article3.pdf>
4. Василенко П. М., Васильченко В.С., Галицький В.М.Словник-довідник соціального працівника : навч. посіб. Київ: ПІК ДСЗУ, 2007. 322 с.
5. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшеченка. Київ: ТОВ «Юрид. думка», 2007. 992 с.
6. Ветошкін С. О. Пенітенціарна педагогіка в теорії і практиці: монографія. М., 2004. – 320 с.
7. Віщукаєва К. М. Соціальний супровід клієнта: навч. посібн. Одеса: видавництво Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 322 с.
8. Городнянская В. В. Постпенитенциарный рецидив: дис. канд. юридических наук. Томск, 2011. 200 с.
9. Григор'єва О. В. Агресія та її прояв у злочинах насильницької спрямованості : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2017. 23 с.
10. ДмитрийАфанасьев.Абрахам Маслоу и Теорияиерархиипотребностей.[Електроний ресурс] – Режимдоступу:
<https://www.ar25.org/article/abraham-maslou-teoriya-iyerarhiyi-potreb.html>
- 11.Докторович М. О. Педагогічний альманах. *Соціальна робота у пенітенціарній системі*. 2010. № 5. С. 204–207.
- 12.Житловий Кодекс Української РСР: Закон України від 30 червня 1983 р. № 5464-Х. *Відомості Верховної Ради України*. 1983.№28. Ст.573. Дата

оновлення: 01.01.2019. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10>(дата звернення: 15.10.2019).

- 13.Зверєва І. Д. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
- 14.Калюжний І. М. Соціальна педагогіка : виклики XXI століття. *Сім'я як головний фактор у ресоціалізації неповнолітніх засуджених*: матеріали всеукр. студ. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 4 квітня 2014 р. Луганськ, 2014. Ч. 1. С. 38-46.
- 15.Камбур А. В. Соціальна адаптація особистості в суспільстві переходного типу: зміна ціннісних пріоритетів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. соц. наук. Запоріжжя, 2007. 20 с.
- 16.Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю. Київ: УДІДССМ, 2001. 220с.
- 17.Караман О. Л. Соціально-педагогічна робота з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України : монографія. Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. 448 с.
- 18.Караман О.Л. Соціально-педагогічний портрет особистості неповнолітнього засудженого. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2013. № 39. С. 224–234.
- 19.Караман О. Л. Соціальна педагогіка: теорія та практика. *Сутність і зміст соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних*. 2011. № 2. С. 65 – 74.
- 20.Кизименко Л. Д., Бедна Л. М. Словник-довідник соціального працівника (для студентів та соціальних працівників): міні – глосарій. Львів: ДЦ МОУ, 2000. 84 с.
- 21.Кривуша В. І. Особливості ресоціалізації неповнолітніх злочинців. Київ: "МП Леся", 2000. 140 с.
- 22.Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. для студентів вищих навч. Закладів. Київ: Либідь, 2011. 520 с.

23. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: соціальна психологія особистості і спілкування. Київ: Либідь, 2004. 576 с.
24. Основи пенітенціарної педагогіки і психології : навчальний посібник / Замула С. Ю., Костенко В. А., Мандра В. І., Падалець Б. В. Скоков С. І. ; під ред. Синьова В. М. Біла Церква : ДДУПВП, Білоцерківське училище професійної підготовки працівників кримінально-виконавчої системи, 2003. 101 с.
25. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Київ: Кондор, 2005. 560 с.
26. Перинская Н. А. Энциклопедия гуманитарных наук. *Знание. Понимание. Умение*. 2005. №4. С. 161.
27. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх: метод. посіб. / Журавель Т.В., Пилипас Ю.В. Київ: «Версо-04», 2012. 168с.
28. Пітателева Т. Технологія соціальної роботи з неповнолітніми, які засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та тими, які перебувають, повернулись з місць позбавлення волі в територіальну громаду. Запровадження системи ювенальної юстиції в Україні: педагогічний аспект і ювенальні суди. Київ: Всеукраїнська фундація "Захист прав дітей", 2007. 92-102 с.
29. Про житловий фонд соціального призначення: Закон України від 12 січня 2006 р. № 3334-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15/stru> (дата звернення: 16.10.2019).
30. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15?lang=ru> (дата звернення: 16.10.2019).
31. Про затвердження положень про паспорт громадянина України та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон: Постанова Верховної Ради України від 26 червня 1992 р. № 2503-ХІІ.

- URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2503-12>(дата звернення: 22.10.2019).
- 32.Про затвердження Порядку надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2005 р. № 823. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/823-2005-%D0%BF>(дата звернення 19.10.2019).
- 33.Про затвердження Типового положення про соціальний гуртожиток для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2005 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/878-2005-%D0%BF>(дата звернення: 22.10.2019).
- 34.Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5 листопада 1991 р. № 1788-ХІІ. Дата оновлення: 04.06.2019. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-12/ed20180610>(дата звернення: 17.10.2019).
- 35.Про піклувальні ради при спеціальних виховних установах: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 р. № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/429-2004-%D0%BF/ed2006080>(дата звернення: 19.10.2019).
- 36.Проскура В. В. Технології соціальної адаптації чоловіків, які звільняються з місць позбавлення волі : автореф. дис. ...канд. соціол. наук: 22.00.04. Запоріжжя, 2008. 16 с.
- 37.Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 17 березня 2011 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17/stru>(дата звернення: 17.10.2019).
- 38.Пташинський О. Б. Пенітенціарна система України : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, 2004. 204 с.

- 39.Сєрова О. В. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. *Трудове виховання та професійна підготовка якскладові процесу ресоціалізації засуджених*. 2001. № 6. С. 238 – 244.
- 40.Синьов В.М., Кравуша В.І. Пенітенціарна педагогіка: в основних запитаннях та відповідях: навч. посіб. 2-ге вид. Київ, 2000. 138 с.
- 41.Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / О. В. Безпалько та ін.; ред. А. Й. Капська та ін.Київ: УДЦССМ, 2000. 255 с.
- 42.Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970—1980. Т. 8. 422 с.
- 43.Соціальна адаптація осіб, звільнених від покарання: проблеми та шляхи їх вирішення / за заг. ред. О. В. Беци. Київ: "Сфера", 2003. 114 с.
- 44.Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / за ред. В.М. Синьова. Київ: Державний центр соціальних служб для молоді, Державний департамент України з питань виконання покарань, 2003. 222 с.
- 45.Соціально-психологічні та кримінологічні аспекти впливу заходів виховного характеру на формування правової свідомості неповнолітніх : монографія / І. І. Ковальова, О. Смоктій, В. В. Вітвіцька та ін.; за заг. ред. Г. В. Гребенькова. Донецьк : ДЮО ДЛУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. 188 с.
- 46.Стаднік В. В. Проблеми пенітенціарної теорії і практики. *Соціально-правовий статус неповнолітніх як суб'єктів пенітенціарного процесу*. 2001. № 6. С. 170 – 176.
- 47.Татицинова Т.Г. Социальная реадатпация бывших заключенных: социол. исслед. 1993. № 3. С. 50-54.
- 48.Технологія роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді / С.В.Толстоухова, О.О.Яременко, О.В.Вакуленко та ін. Київ: ДЦССМ, Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2003. 88 с.
- 49.Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности: учеб. пособие / под ред. проф. П. Д. Павленка. М.: ИНФРА-М, 2009. – 379 с.

50. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.
51. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.
52. Ягунов Д. В., Прус В. М. Пенітенціарна система України. Одеса : Вид-во «Фенікс», 2006. 252 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Перелік служб, установ та організацій, спрямованих на ресоціалізацію та соціальну адаптацію звільнених дітей та молодих осіб

Органи, служби, заклади	Зміст роботи
<p>Служба у справах дітей</p>	<p>Служба у справах дітей, у межах визначеної компетенції, забезпечує здійснення соціального захисту дітей і профілактику серед них правопорушень.</p> <p>До компетенції служб відноситься:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ведення справ, розробка і здійснення заходів, в тому числі й підтримка громадських програм соціального спрямування, та координація діяльності стосовно захисту прав, свобод та законних інтересів дітей; • координація роботи у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації роботи із запобігання дитячій бездоглядності; • забезпечення додержання вимог законодавств а щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення; • порушення питання про направлення до спеціальних установ для дітей, навчальних закладів (незалежно від форми власності) дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, неодноразово самовільно залишали сім'ю та навчальні заклади; • влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, передачу під опіку, піклування, на

	<p>усиновлення;</p> <ul style="list-style-type: none"> • ведення справ з опіки та піклування над дітьми та усиновлення дітей; • здійснення моніторингу та контролю за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей; • ведення державної статистики щодо дітей та ведення обліку дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та соціально-реабілітаційних центрів (дитячих містечок); • надання практичної та методичної допомоги, консультацій з питань соціального захисту дітей; • проведення серед дітей роботи з метою запобігання правопорушенням; • представлення інтересів дітей в судах, у їх відносинах з підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності; • бесіди з батьками або опікунами, піклувальниками, посадовими особами з метою з'ясування причин та умов, які призвели до порушення прав дітей, бездоглядності, вчинення правопорушень, вживати заходів щодо їх усунення; • порушення питання про притягнення до відповідальності • фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав,
--	---

	<p>свобод і законних інтересів дітей;</p> <ul style="list-style-type: none"> • відвідування дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, перебувають на обліку в службі у справах дітей, за місцем їх проживання, навчання і роботи; вживання заходів для соціального захисту дітей; • при виявленні дитини, залишеної без піклування батьків, – з'ясування місця знаходження дитини, її віку, відомостей про батьків або осіб, які їх замінюють, обставин, за яких дитина залишилась без батьківського піклування, прізвища, ім'я, по батькові та адреси особи, від якої надійшло повідомлення, та отримання іншої інформації, що має істотне значення; • реєстрація повідомлень про дітей, залишених без батьківського піклування, в журналі обліку повідомлень про дітей, які залишились без батьківського піклування; • разом з працівниками органів внутрішніх справ та охорони здоров'я протягом доби після надходження повідомлення про дитину, яка залишилась без батьківського піклування, – проведення обстеження умов перебування дитини, стану здоров'я та з'ясування обставин, за яких дитина залишилась без батьківського піклування, складання акту обстеження;
<p>Територіальні структури ОВС</p>	<p>До компетенції територіального органу внутрішніх справ у сфері ресоціалізації звільнених осіб віднесено організацію перевірки можливості проживання засудженого</p>

	<p>за обраним ним місцем проживання, у разі надходження з установи виконання покарань повідомлення-запиту.</p> <p>Про результати розгляду, не пізніше як через 20 днів з дня надходження повідомлення-запиту, надсилається повідомлення до установи виконання покарань.</p> <p>Територіальний орган внутрішніх справ при надходженні з установи виконання покарань повідомлення про звільнення засудженого організує перевірку прибуття звільненого до обраного ним місця проживання та протягом місяця після звільнення засудженого інформує установу виконання покарань про його прибуття, реєстрацію та працевлаштування.</p>
<p>Кримінальна поліція у справах дітей органів внутрішніх справ</p>	<p>Відповідно до компетенції кримінальна поліція у справах дітей:</p> <ul style="list-style-type: none"> • проводить роботу щодо запобігання правопорушень дітей; • виявляє, припиняє та розкриває злочини, вчинені дітьми, вживає з цією метою оперативно-розшукових і профілактичних заходів, передбачених чинним законодавством; • виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню правопорушень дітьми; • вживає в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; • бере участь у правовому вихованні дітей; • розшукує дітей, які зникли чи залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей; • веде облік правопорушників, які не досягли 18 років, у • тому числі звільнених зі

	<p>спеціальних виховних установ, з</p> <ul style="list-style-type: none"> • метою проведення профілактичної роботи, інформує відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей; • повертає до місця постійного проживання, навчання чи • направляє до спеціальних установ для дітей у термін не більше восьми годин з моменту виявлення дітей, яких було підкинуто, або які заблукали, залишили сім'ю чи навчально-виховні заклади; • затримує та тримає у спеціально відведених для цього приміщеннях дітей віком до 14 років, які залишилися без опіки і піклування, – на період до передачі їх законним • представникам або до влаштування у встановленому порядку, а дітей, які вчинили правопорушення до досягнення віку, з якого за такі діяння особи підлягають кримінальній відповідальності до передачі їх законним представникам • або направлення до приймальників-розподільників, але не більш як на вісім годин; • вилучає документи і предмети, що можуть бути речовими доказами правопорушення або використані на шкоду здоров'ю дітей; • здійснює відповідно до законодавства заходи соціального патронажу щодо дітей, які відбували по карання у виді позбавлення волі на певний строк; • веде облік правопорушників, які не досягли 18 років, які потребують медичної допомоги, у тому числі звільнених із
--	--

	<p>спеціальних виховних установ, з метою проведення профілактичної роботи, інформує відповідні служби у справах дітей стосовно цих дітей.</p>
<p>Державна служба зайнятості населення</p>	<p>Державна служба зайнятості відповідно до покладених на неї завдань:</p> <ul style="list-style-type: none"> • інформує населення про стан ринку праці, наявність вільних робочих місць і вакантних посад; • консультує громадян з питань одержання роботи, в томучислі в інших населених пунктах держави, умов і оплати праці; • веде облік громадян, які звертаються з питань працевлаштування, вільних робочих місць і вакантних посад, • створює автоматизовані банки даних про потребу підприємств, установ і організацій у кадрах; • здійснює добір і направлення на підприємства, в установи і організації усіх форм власності, працівників, потрібних професій (спеціальностей) і кваліфікації, контроль за їх працевлаштуванням; • сприяє створенню додаткових робочих місць на підприємствах, в установах і організаціях для використання праці громадян, які потребують соціального захисту і нездатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці, а також на територіях пріоритетного розвитку; • здійснює заходи щодо професійної підготовки, підвищення кваліфікації та перепідготовки звільнених працівників і безробітних з метою підвищення їх конкурентної спроможності на ринку праці; • вносить до місцевих державних

	<p>адміністрації пропозиції про бронювання на підприємствах, в установах і організаціях до 5% загальної кількості робочих місць для осіб, які потребують соціального захисту і нездатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці;</p> <ul style="list-style-type: none"> • бере участь в організації оплачуваних громадських робіт для забезпечення тимчасової зайнятості населення, передусім для осіб, зареєстрованих як безробітні; • подає допомогу бажаючим влаштуватися на роботу громадянам, у тому числі тим, які потребують соціального захисту і нездатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці;
<p>Підрозділи у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб міських, районних управлінь (відділів) МВС</p>	<p>Паспорт громадянина України видається територіальними підрозділами у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб міських, районних управлінь (відділів) МВС за місцем проживання кожному громадянину України після досягнення 16-річного віку, а надалі в разі необхідності обмінюється, видається замість утраченого, викраденого або зіпсованого. Бездомним громадянам паспорти видаються за місцем реєстрації їх переважного місця проживання. Видача та обмін паспорта проводиться в місячний термін. Видача паспорта регламентується Порядком оформлення видачі паспорта громадянина України.</p>
<p>Центр соціально-психологічної реабілітації дітей</p>	<p>Центр соціально-психологічної реабілітації дітей – заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від</p>

	<p>3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги.</p> <p>Основними завданнями центру є:</p> <ul style="list-style-type: none"> • надання дітям комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги; • проведення психолого-педагогічної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини; • створення умов для здобуття дітьми освіти з урахуванням рівня їх підготовки; • сприяння формуванню у дітей власної життєвої позиції для подолання звичок асоціальної поведінки; • здійснення трудової адаптації дітей з урахуванням їх інтересів та можливостей; • розроблення рекомендацій з питань соціально-психологічної адаптації дітей для педагогічних та соціальних працівників і батьків.
<p>Будинок нічного перебування</p>	<p>Будинок нічного перебування (нічліжний будинок) є закладом соціального захисту для ночівлі (розміщення на ніч) бездомних осіб, які не мають житлового приміщення, яке б вони могли використовувати для проживання.</p> <p>Нічліжний будинок утворюється місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, реорганізовується та ліквідується його засновниками.</p>

	<p>Метою діяльності нічліжного будинку є зменшення кількості осіб, які ночують на вулиці, шляхом організації їх ночівлі та надання інших видів послуг, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> • соціально-побутових (забезпечення ліжко-місцем, користування душем та пральною; збереження речей та документів); • психологічних (вивчення соціально-психологічних характеристик особистості за бажанням клієнтів, надання методичних порад); • юридичних (організаційна допомога клієнтам у відновленні їх документів); • інформаційних, інших консультативних послуг клієнтам • щодо можливості їх реінтеграції; • працевлаштування тощо.
<p>Притулок для дітей</p>	<p>У притулках для дітей тимчасово розміщуються діти віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах протягом часу, необхідного для їх подальшого влаштування, але не більш як 90 діб.</p> <p>Основним завданням притулків для дітей є соціальний захист дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, залишили сім'ї, навчальні заклади; створення належних житлово-побутових і психолого-педагогічних умов для забезпечення нормальної життєдіяльності дітей, надання їм можливості навчатися, працювати та змістовно проводити дозвілля.</p> <p>Діти, які перебувають у притулку, навчаються в навчальних закладах системи загальної середньої освіти або за індивідуальними навчальними програмами.</p>

Центр
реінтеграції
бездомних осіб

Центр реінтеграції бездомних осіб є закладом соціального захисту, діяльність якого спрямована на поступове повернення особи до самостійного повноцінного життя шляхом надання їй комплексу соціальних послуг з урахуванням індивідуальних потреб.

Метою діяльності Центру є соціальна реінтеграція бездомних осіб у суспільство, до самостійного повноцінного життя. Враховуючи індивідуальні потреби, Центр надає клієнтам наступні соціальні послуги:

- соціально-побутові (харчування; користування душем та пральною; збереження речей та документів);
- психологічні (консультації психолога, психодіагностика, психокорекція);
- соціально-педагогічні (допомога в здобутті освіти; розробка індивідуальних планів реінтеграції; навчання самостійному вирішенню складних життєвих проблем; організація дозвілля);
- соціально-медичні (перша медична допомога; первинний медичний огляд; організація консультації лікаря, направлення у заклади охорони здоров'я за місцем територіального розташування; санітарно-гігієнічний контроль; профілактичні заходи);
- соціально-економічні (видача одягу та взуття тощо);
- юридичні (допомога у відновленні паспортів; роз'яснення чинного законодавства; консультації з питань попередження бездомності тощо);
- послуги з працевлаштування

	<p>(сприяння у працевлаштуванні; соціальний супровід працевлаштованої особи);</p> <ul style="list-style-type: none"> • інформаційні (поширення інформації про послуги закладу; довідкові і просвітницькі послуги); • надання тимчасового притулку – денного перебування, короткострокового (до шести місяців), довготривалого (понад шість місяців) проживання.
<p>Центр соціальної адаптації звільнених осіб</p>	<p>Центр соціальної адаптації звільнених осіб є спеціальною соціальною установою, діяльність якої спрямована на поступове повернення осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань на підставах, передбачених законом, до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, шляхом надання їм соціальних послуг та сприяння в отриманні іншої допомоги з урахуванням індивідуальних потреб.</p> <p>Основною метою Центру є реінтеграція та соціальна адаптація звільнених осіб.</p> <p>Для досягнення зазначеної мети Центр:</p> <ul style="list-style-type: none"> • створює умови, які сприяють ефективному формуванню • особистісних якостей звільнених осіб, зміцненню та відновленню їх соціально-корисних зв'язків, протидіє можливому негативному впливу на цих осіб; • надає клієнтам соціальні послуги; • здійснює індивідуально-виховну роботу з клієнтами;

	<ul style="list-style-type: none"> • здійснює соціальний патронаж; • залучає клієнтів до громадсько-корисної праці, у тому числі на створених у Центрі міні-виробництвах; • вирішує питання з органами управління освітою і наукою, молоддю та спортом, навчальними закладами про підвищення професійно-технічного та загальноосвітнього рівня клієнтів;
<p style="text-align: center;">Піклувальні ради при спеціальних виховних установах</p>	<p>Піклувальні ради при спеціальних виховних установах опікуються проблемою соціального захисту засуджених неповнолітніх осіб, дотриманням їх прав та законних інтересів.</p> <p>До складу піклувальних рад входять представники громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадяни.</p> <p>Завдання піклувальних рад:</p> <ul style="list-style-type: none"> • надання допомоги спеціальним виховним установам з питань соціального захисту засуджених неповнолітніх осіб; • сприяння громадським організаціям, органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям незалежно від форми власності у вирішенні питань, пов'язаних з поліпшенням становища • засуджених неповнолітніх осіб, дотриманням їх прав і законних інтересів; • здійснення заходів, спрямованих на вдосконалення навчально-виховного процесу у виховних колоніях, зміцнення їх

	<p>матеріально-технічної бази, вирішення питань трудового і побутового влаштування неповнолітніх осіб.</p> <p>Відповідно до покладених завдань піклувальні ради:</p> <ul style="list-style-type: none"> • забезпечують розроблення та здійснення у виховних колоніях заходів, спрямованих на поліпшення становища засуджених, формування здорового способу життя; • подають пропозиції до проектів регіональних (місцевих) програм підтримки діяльності виховних колоній; • взаємодіють з громадськими організаціями, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форми власності з питань сприяння діяльності виховних колоній; • надають допомогу адміністрації виховних колоній у проведенні соціально-виховної роботи із засудженими неповнолітніми особами, організації їх загальноосвітнього та професійно-технічного навчання; • сприяють поліпшенню матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених неповнолітніх осіб, здійсненню оздоровчо-профілактичних заходів; • виконують інші функції відповідно до законодавства.
Громадські організації	У наданні звільненим особам соціальної допомоги на добровільних засадах можуть брати участь об'єднання громадян, підприємства,

	<p>установи, організації незалежно від форми власності, у тому числі благодійні організації, а також окремі громадяни.</p> <p>Відповідно до ч. 1 статті 25 Кримінально-виконавчого кодексу України за об'єднаннями громадян, релігійними і благодійними організаціями та окремими особами визнається право брати участь у виправленні і ресоціалізації засуджених та проведенні соціально-виховної роботи з ними, надання допомоги органам і установам виконання покарань у порядку, встановленому цим Кодексом та іншими законами України.</p> <p>При цьому зазначені організації є досить значним ресурсом в організації заходів щодо ресоціалізації засуджених та проведенні соціально-виховної роботи з ними. Це стосується також і проведення роботи з особами, які звільнилися з місць позбавлення волі. Громадськими, релігійними та благодійними організаціями створюються центри для соціального обслуговування звільнених з місць позбавлення волі, як цілодобового, так і денного режиму перебування, надаються різні види гуманітарної допомоги, допомога у захисті прав та законних інтересів тощо.</p>
--	--

Анкета

«Актуальні проблеми неповнолітніх засуджених, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі»

№ з/п	Питання	Відповідь	
		Так	Ні
	1. Проблеми, які пов'язані із задоволенням базових потреб		
1.	Чи є у Вас проблеми з наявністю, отриманням чи відновленням документів?		
2.	Чи маєте проблеми з визначенням місця проживання?		
3.	Чи є у Вас проблеми у навчанні та визначенні працевлаштування?		
4.	Чи маєте проблеми зі здоров'ям?		
	2. Проблеми, які пов'язані з потребами у спілкуванні та встановлення відносин з соціальними групами		
5.	Чи є у Вас проблеми у спілкуванні з вашою сім'єю?		
6.	Чи маєте проблеми у спілкуванні з друзями та знайомими?		
	3. Проблеми, які пов'язані з реалізацією потреб у самоактуалізації		

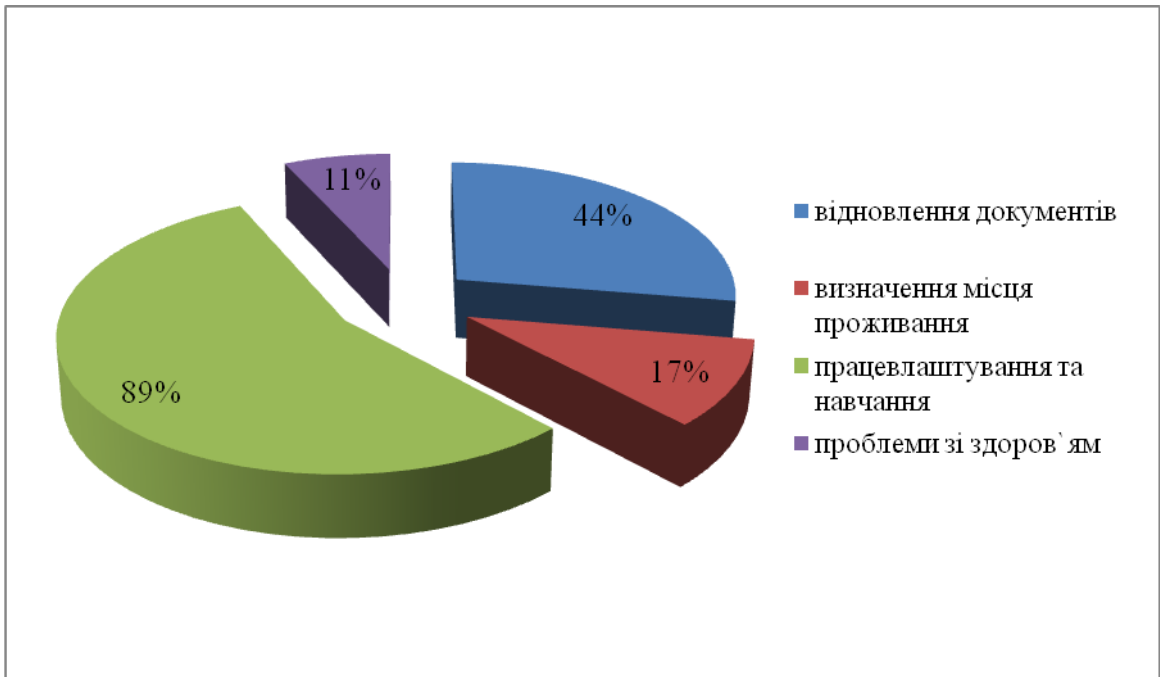

Рис. 1. Розподіл відповідей за категорією проблем, які пов'язані із задоволенням базових потреб

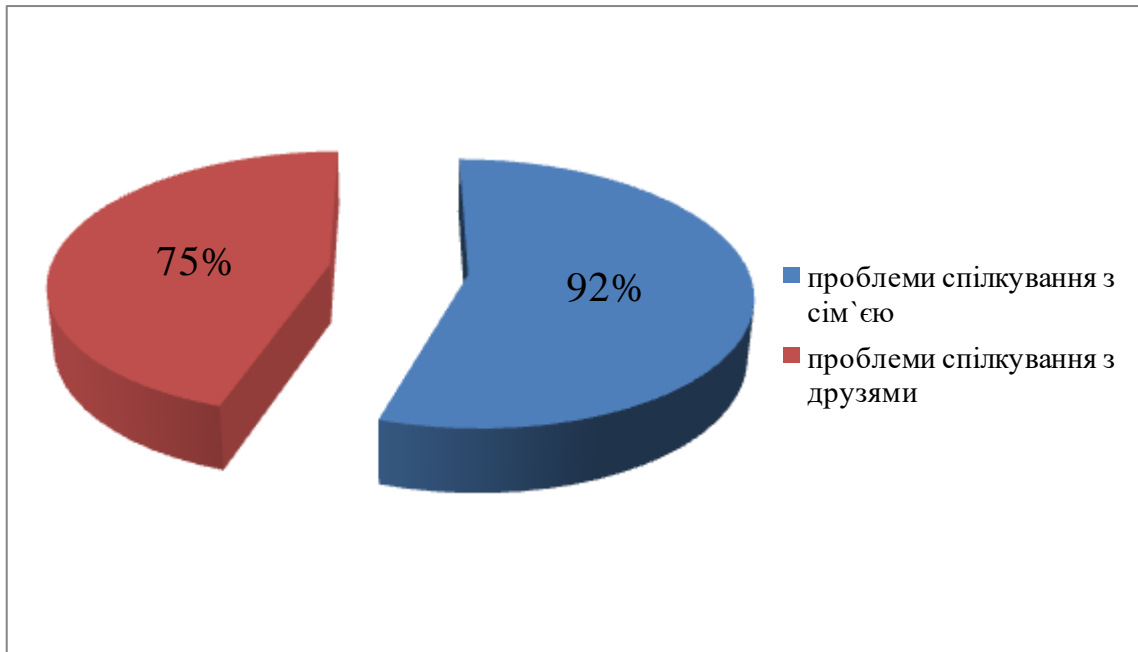

Рис. 2. Розподіл відповідей за категорією проблем, які пов'язані з потребами у спілкуванні та встановленні відносин